

✓ К-14038
П295550

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 156

ЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА

40 коп.

Вісник Харківського університету, 1977, № 156, 1—100.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00280485

5

820.1.1
07.12.18

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 156

ЕКОНОМІЧНІ ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ
ВИРОБНИЦТВА

ХАРКІВ
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»

1977

Вісник містить статті, в яких висвітлюються актуальні питання марксистсько-ленінської економічної науки на сучасному етапі її розвитку, аналізуються такі важливі проблеми, як шляхи підвищення ефективності виробництва, вдосконалення планування, підвищення ефективності основних виробничих фондів, вдосконалення технічного нормування праці в умовах нових тарифних ставок, питання технічного прогресу, освоєння основних виробничих фондів сільського господарства тощо.

Вісник розраховано на науковців та викладачів.

Редакційна колегія:

О. М. Васильєв, П. І. Верба, З. Л. Житницький, В. С. Ключко, О. Г. Ліberman, В. Г. Михайленко, В. М. Селіванов (відп. секретар), А. В. Сивоконь, І. Я. Ткаченко (відп. редактор), Ю. І. Терехов.

Адреса і телефон редакційної колегії:

310077, Харків, майдан Дзержинського, 4, університет;
40-17-31

Редакція гуманітарної літератури

Зав. редакцією Г. Л. Шинкаренко

Харківський державний університет, 1977.

В. М. СТАЦЮРА, канд. екон. наук, Г. С. ЛОПАТЕНКО, Н. А. КОСТЕНКО

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ РОЗПОДІЛУ ПРИБУТКУ В ПРОМИСЛОВІСТІ СРСР

XXV з'їзд КПРС приділив особливу увагу підвищенню ефективності виробництва як головному питанню, стрижневій проблемі комуністичного будівництва. «Курс на ефективність,— говорив на XXV з'їзді Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев,— дістає в десятій п'ятирічці свій вияв у тому, що підвищення продуктивності праці має забезпечити приблизно 90 процентів приросту промислової продукції, весь приріст продукції в сільському господарстві і будівництві. В цілому за цей рахунок буде одержано 85—90 процентів збільшення національного доходу країни проти 80 у минулій п'ятирічці» [«Рад. Україна», 1976, 25 лют.].

Прямий вплив прибутку на виробництво, на темпи економічного зростання відбувається через його розподіл і перерозподіл. Система розподілу прибутку в промисловості, яка діяла до господарської реформи, мало враховувала господарсько-розрахункові інтереси окремих підприємств та їх робітників. У 1965 р. промисловими підприємствами було направлено у бюджет 71 % всього одержаного прибутку і тільки 29 % було залишено в розпорядженні підприємств на їх планові цілі, у тому числі 6 % на потреби матеріального стимулювання [2, с. 740]. Такий розподіл прибутку слабо заохочував колективи підприємств у виконанні плану з цього показника, стримував їх ініціативу в пошуку резервів його збільшення, що негативно позначалося як на рівні рентабельності, так і на підвищенні ефективності виробництва.

Сучасна система розподілу прибутку, розроблена вересневим (1965 р.) Пленумом ЦК КПРС, найбільш раціонально враховує інтереси держави в цілому з госпрозрахунковими інтересами кожного окремого підприємства та його робітників. Новий порядок розподілу прибутку створив кращі можливості використання принципу матеріального заохочення підприємств у систематичному підвищенні показників ефективності виробництва: продуктивності праці, рентабельності, якості продукції та зниженню її собівартості.

При новому порядку розподілу прибутку значно збільшується питома вага тієї його частини, яка залишається у розпорядженні підприємств на розширення виробництва і економічне стимулювання. Так, у 1974 р. у розпорядженні підприємств було залишено 43% загальної суми прибутку, в тому числі на створення фондів економічного стимулювання було виділено 16%, а на фінансування капітальних вкладень — 13% [2, с. 740].

Такі ж процеси у зміні структури розподілюваного прибутку відбуваються і на підприємствах Харкова. За період з 1969 по 1974 р. питома вага прибутку, залишеного на планові потреби підприємств, підвищилась на тракторному заводі ім. Орджонікідзе з 41,3 до 77,1%, на заводі «Електроважмаш» ім. Леніна з 16,3 до 65,7%. Відповідно зменшилась та частина прибутку, що була направлена у державний бюджет у вигляді плати за фонди і вільного залишку прибутку на першому заводі з 48,7 до 22,9%, на другому — з 83,7 до 34,3%. Така тенденція спрямована на зміцнення принципів господарського розрахунку, самофінансування, посилення зацікавленості підприємств у підвищенні ефективності виробництва.

Однак і сучасний процес розподілу прибутку має хвиби. Так, на стадії планування ще багато підприємств мають значні суми вільного прибутку, який поступає у бюджет без будь-якого зв'язку з окремими показниками їх роботи. Наприклад, в цілому по промисловості СРСР у 1974 р. внески у бюджет вільного залишку прибутку становили 30%, а плати за виробничі фонди — тільки 20% [2, с. 740]. Великі суми вільного залишку прибутку є і на підприємствах Харкова. Так, за фінансовим планом на 1975 р. питома вага цього платежу в загальній сумі прибутку становила на моторобудівному заводі «Серп і молот» 53,8%, верстатобудівному заводі ім. Косіора — 34,5%. Наведені дані свідчать про те, що плата за фонди ще не посіла провідного місця у розподілюваному прибутку, яке їй було відведено господарською реформою.

На сторінках економічної преси багато місця приділяється питанням удосконалення плати за фонди і внеску в бюджет вільного залишку прибутку. Фактичні дані свідчать, що наявність останнього характерна для високорентабельних підприємств і що цей платіж непов'язаний з госпрозрахунковими інтересами підприємств, а навпаки, знижує стимулюючу роль такого економічного важеля, як плата за фонди. Тому вона не зможе помітно впливати на більш ефективне використання виробничих фондів.

Вільний залишок прибутку, на наш погляд, не повинен перетворюватися в основне джерело надходження ресурсів до державного бюджету. Для розв'язання цієї проблеми треба перемістити частину вільного залишку прибутку в плату за фонди. Однак, на нашу думку, повністю звільнитися від цього платежу з допомогою таких категорій, як плата за фонди і фіксовані пла-

тежі, не можна. Тому необхідно шукати шляхи його вдосконалення. Нам здаються обґрунтованими рекомендації економістів про посилення відповідальності підприємств за внески вільного залишку прибутку в бюджет через матеріальні інтереси. Зокрема, було б доцільно пеню за несвоєчасний внесок цього платежу в бюджет відносити за рахунок премій з фонду матеріального заохочення тих осіб, які винні у її створенні.

Діюча методологія розподілу прибутку (при невиконанні плану по ньому) не сприяє підвищенню ролі вільного залишку прибутку, розмір якого залежить від виконання підприємствами плану по прибутку: при перевиконанні він збільшується, при недовиконанні — зменшується. Сума недовиконання плану по прибутку ділиться між плановими витратами підприємства (без першочергових платежів і фондів економічного стимулювання) і вільним залишком прибутку, що належить внести в бюджет, у пропорціях, зафіксованих у фінансовому плані. Внаслідок такого розподілу до бюджету не надходять для загальнодержавних цілей значні суми прибутку. Для підвищення госпрозрахункової ролі вільного залишку прибутку і забезпечення гарантованих платежів у бюджет ми вважаємо доцільним вносити його у повній сумі, передбаченій у фінансовому плані підприємства незалежно від виконання плану по прибутку. Для того, щоб не створювалася іммобілізація оборотних коштів у платежі в бюджет, дозволити Держбанку видавати на ці цілі банківський кредит строком до 3 років з послідовним погашенням його за рахунок надпланового прибутку. Це примусить підприємства розробляти організаційно-технічні заходи для збільшення обсягу реалізації продукції і одержання надпланового прибутку. Впровадження у практику цієї пропозиції підвищить відповідальність підприємств і промислових об'єднань перед бюджетом.

Важливе значення в умовах господарської реформи відведено платі за виробничі фонди. Однак, як показує досвід роботи промисловості в нових умовах планування і економічного стимулювання виробництва, дія цього важеля на поліпшення використання виробничих фондів на високорентабельних підприємствах малоефективна. Надпланові внески у бюджет сум плати за фонди мало впливають на економічні інтереси підприємств тому, що вони компенсуються їм за рахунок скорочення платежів у бюджет вільного залишку прибутку. Не сприяє підвищенню стимулюючої ролі плати за фонди, зміцненню госпрозрахунку і діючий порядок розподілу прибутку, згідно з яким підприємства перераховують до бюджету в складі вільного залишку прибутку усю суму економії по платі за фонди і проценти за банківський кредит. Так, на харківському заводі «Поршень» за 1974 р. економія по платі за виробничі фонди становила 11 тис. крб. Аналіз використання виробничих фондів за цей рік свідчить, що головною причиною, яка вплинула на скорочення плати за фонди, є зменшення середньорічної вартості нормативних оборотних

коштів з 2500 тис. крб. по плану до 2352 тис. крб. по звіту. Це було одержано за рахунок кращого використання оборотних коштів, при ускоренні їх обігу. Завод добився надпланового прискорення оборотності оборотних коштів на 3,3 дня, що дозволило вивільнити з господарського обороту 254 тис. крб. Незважаючи на таку роботу заводу щодо ефективного використання оборотних коштів, він повністю вніс у бюджет у вигляді додаткового платежу економію по платі за фонди. На нашу думку, цю суму було б доцільніше направити у фонд розвитку виробництва, розширюючи цим можливості технічного прогресу.

В умовах господарської реформи різко підвищилася відповідальність підприємств і промислових об'єднань за виконання обов'язків перед поставщиками, покупцями, бюджетом, банками. З фактичного прибутку вони сплачують штрафи, пені, неустойки, пов'язані з порушенням умов господарських договорів. Згадані штрафні санкції сягнули значних розмірів, викликавши зниження прибутку і рівня рентабельності. Так, балансовий прибуток за 1974 р. був зменшений тільки за рахунок сплачених штрафів, пені і неустойок на харківському верстатобудівному заводі ім. Косіора на 206 тис. крб., на моторобудівному заводі «Серп і молот» — на 171 тис. крб.; на заводі «Поршень» — на 214 тис. крб. Крім того, ці підприємства одержали на 236 тис. крб. надпланових збитків від браку, що також значно знизило розмір прибутку.

На наш погляд, вплив штрафних санкцій значно посилюється б, якби їх відносити не за рахунок прибутку, а за рахунок коштів фонду розвитку виробництва, що сприяло б підвищенню прибутку і рентабельності, а значить, і піднесенню ефективності виробництва.

Таким чином, прибуток є одним із важливих економічних важелів впливу на роботу промислових підприємств. Завдання полягає в тому, щоб удосконалювати систему розподілу прибутку і використовувати всі резерви для його збільшення. Це сприятиме успішному виконанню рішень XXV з'їзду КПРС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Промова на III Всеросійській продовольчій нараді.— Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 43, с. 323—332.
2. Народное хозяйство СССР в 1974 г. Стат. ежегодник. М., «Статистика», 1975, 862 с.
3. Планові та звітні дані промислових підприємств м. Харкова.

КРЕДИТНІ ВАЖЕЛІ ВПЛИВУ НА РОБОТУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА ЇХ ЕФЕКТИВНІСТЬ

На сучасному етапі розвитку економіки кредит виступає як важливе джерело розширеного соціалістичного відтворення.

За період між XXIV і XXV з'їздами КПРС значно поширились кредитні зв'язки Держбанку СРСР з усіма галузями народного господарства, підвищилася роль кредиту як одного з важливих важелів стимулювання промислового виробництва і посилення контролю за його господарсько-фінансовою діяльністю.

Комуністична партія неодноразово зазначала, що кредит поруч з такими економічними важелями, як ціна, прибуток, госпрозрахунок повинен створювати такі умови, які сприяли б ефективному використанню матеріальних і фінансових ресурсів в усіх галузях економіки суспільного виробництва, **допомагали б** удосконаленню всієї системи виробничих відносин, в тому числі госпрозрахункових та кредитних.

У доповіді на XXV з'їзді КПРС О. М. Косигін підкреслив: «Для зміцнення госпрозрахунку необхідно також підвищити дієвість фінансово-кредитного механізму. Тепер у промисловості кожен другий карбованець оборотних коштів забезпечується за рахунок кредиту, а в сільському господарстві, торгівлі та інших галузях частка кредиту ще вища. Завдання полягає в тому, щоб у десятий п'ятирічці піднести роль і ефективність кредитів у раціональному використанні виробничих ресурсів, у прискоренні зростання продуктивності праці, зниженні собівартості і використанні резервів виробництва» [1].

Радянська держава в умовах розвинутого соціалізму використовує кредит як важливий економічний важіль для підвищення ефективності промислового виробництва і його стимулювання.

Завдання полягає в тому, щоб удосконалювати практику кредитних відносин, що нерозривно пов'язано з ефективністю застосовуваних Держбанком заходів економічного впливу на підприємства, які не виконують основних оціночних показників. Розв'язується це завдання шляхом диференційованого підходу при кредитуванні, тобто кредитні відносини будуються в залежності від певних показників діяльності, за якими підприємства відносяться до відмінно чи погано працюючих.

Економічною реформою передбачено, що банківські установи своїм кредитним механізмом повинні впливати на підприємства, які не забезпечують виконання планових завдань і не зберігають власні обігові кошти. Одним з економічних заходів впливу банку на такі підприємства є підвищення на 20% розміру процентної ставки за користування позиками. Проте практи-

ка підтверджує, що цей захід економічного впливу не ефективний, тому що він не спонукає підприємства до поліпшення своєї господарсько-фінансової діяльності.

Про це свідчать і дослідження, проведені нами на деяких підприємствах Харкова та області (див. табл.), які за недоліки в роботі були переведені банком на особливий режим кредитування.

Показники господарсько-фінансової діяльності

	Одиниця виміру, тис. крб.	Харківський монтажно-заготівельний завод						Мереф'янський завод будівельних матеріалів					
		За звітом на 1 березня 1974 р. (в період застосування особливого режиму кредитування)			За звітом на 1 грудня 1974 р. (в період скасування особливого режиму кредитування)			За звітом на 1 липня 1974 р. (в період застосування особливого режиму кредитування)			За звітом на 1 січня 1975 р. (в період скасування особливого режиму кредитування)		
		план	факт.	%	план	факт.	%	план	факт.	%	план	факт.	%
1. Реалізація		624	569	91,1	3342	3030	90,6	427	288	67,5	840	505	60,1
2. Прибуток (+) збиток (-)		+46	-6	-	+145	-33	-	+3,7	-105,2	-	-47	-214	-
3. Недостача власних обігових коштів		x	141	-	x	57	-	x	183	-	x	174	-

Дані таблиці свідчать, що обидва підприємства реальних заходів щодо поліпшення своєї господарсько-фінансової діяльності не вживали. Переведення їх на особливий режим кредитування не вплинуло позитивно на оздоровлення господарсько-фінансової діяльності. Так, Харківський завод монтажно-заготовчих виробів на час застосування особливого режиму кредитування за звітом на 1 березня 1974 р. план реалізації продукції виконав на 91,1%, а на час його відміни, тобто через 9 місяців, — на 90,6%. Відповідно замість запланованого прибутку в розмірі 46 тис. крб. завод за звітом на 1 березня 1974 р. допустив збитки в розмірі 6 тис. крб. За час дії особливого режиму кредитування, тобто до одержання звіту за станом на 1 грудня 1974 р., завод систематично не виконував план реалізації продукції і допустив збитків на 33 тис. крб., замість запланованого прибутку в розмірі 145 тис. крб.

Аналогічне становище виникло і на Мереф'янському заводі будівельних матеріалів, внаслідок чого установи Держбанку змушені були скасувати особливий режим кредитування як не ефективний.

Таким чином, особливий режим кредитування і підвищення на 20% розміру процентної ставки за користування кредитом себе не виправдовує, оскільки це не спонукає керівників підприємств до проведення серйозних заходів щодо поліпшення господарсько-фінансової діяльності.

Практика показує, що більш економічно дійовим заходом є не підвищення процентної ставки і впровадження дальшого кредитування, а часткове, або повне зняття з кредитування; бо більш радикальні заходи по усуненню недоліків з боку підприємств та міністерств приймають тільки тоді, коли банк припиняє кредитування. Про це свідчить такий приклад. За недоліки в фінансовій та господарській діяльності перед Харківським заводом електромонтажних виробів Держбанк поставив питання про зняття цього підприємства з кредитування за звітом на 1 березня 1975 р. Завод на цю дату мав надпланові запаси товарно-матеріальних цінностей на 941 тис. крб., при нормативі 2746 тис. крб., дебіторську заборгованість — 428 тис. крб., прострочену заборгованість за позики банку — 131 тис. крб. та постачальникам — 264 тис. крб. Після зняття з кредитування керівництво заводу відшукало внутрішні ресурси. Завод знизив надпланові запаси на 450 тис. крб., ліквідував дебіторську заборгованість і повністю погасив прострочену заборгованість банку і постачальникам. Таким чином, зняття з кредитування виявилось ефективним.

Очевидно, що для підвищення ефективності економічних заходів впливу доцільно лишати всіх видів премій на період дії особливого режиму кредитування (до 6 місяців) керівників та фінансових працівників підприємств.

У тому випадку, якщо з боку керівництва підприємства будуть впроваджені рішучі заходи щодо забезпечення виконання основних оціночних показників роботи і в зв'язку з цим особливий режим кредитування буде скасовано банком раніше зазначеного терміну, Держбанк повинен повернути кошти на преміювання за період дії особливого режиму кредитування в розмірі 50% суми премії.

Крім цього слід надати право відділенням Держбанку використовувати додаткові заходи кредитного впливу, аж до повного зняття з кредитування, не після закінчення строку їх перебування на особливому режимі кредитування, а через 2—3 місяці, якщо підприємства не поліпшили роботу і своє фінансове становище.

Нестачу власних обігових коштів, відволікання їх в капіталовкладення і надпланові запаси товарно-матеріальних цінностей, а також несвоєчасні розрахунки по зобов'язаннях установи

Держбанку повинні розглядати як серйозне порушення принципів госпрозрахунку, державної та планової дисципліни і ставити ці питання перед міністерствами і відомствами з метою рішучого економічного та адміністративного впливу з їх боку.

Вважаємо, що аж до повного відновлення власних обігових коштів, вивільнення їх з імобілізації у надпланові капіталовкладення та капремонт, міністерства та відомства повинні позбавляти всіх видів належних премій керівників і фінансових працівників підприємств.

Кредитна політика Держбанку спрямована на прискорення обороту матеріальних цінностей залучення до активного виробничого процесу ресурсів, які тимчасово не використовуються, поліпшення якості продукції і запобігання випуску товарів, котрі не користуються попитом.

Дальше зміцнення кредитних зв'язків банку з підприємствами дасть змогу розв'язати одне з важливих народногосподарських завдань — прискорити оборот обігових коштів, найефективніше використовувати оборотні виробничі фонди і фонди обертання, що впливає з основних напрямів розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. Тільки в 1976 році економія від прискорення обертання обігових коштів має становити 1,8 млрд. крб. [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Косигін О. М. Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 рр. Доповідь на XXV з'їзді КПРС.—«Рад. Україна», 1976, 2 берез.

2. Байбаков Н. К. Про державний план розвитку народного господарства СРСР на 1976 рік.—«Рад. Україна», 1975, 3 груд.

3. Планові та звітні матеріали підприємств м. Харкова і області за 1974—1975 рр.

Н. О. КОСТЕНКО, В. М. СТАЦЮРА, Г. С. ЛОПАТЕНКО

ПРИБУТОК І ЙОГО РОЛЬ У РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

Створення матеріально-технічної бази комунізму в історично короткий строк — важливе економічне завдання радянського народу. Для успішного його розв'язання необхідні певні кошти. Головне, на що ми повинні розраховувати, щоб нагромадити ці кошти — це підвищення ефективності виробництва [4, с. 55]. Тобто мова йде про те, щоб постійно збільшувати обсяг виробництва і національного доходу при найменших витратах матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Підвищення ефективності суспільного виробництва — одне з корінних питань економічної політики партії. Воно являється,

як відмічалось в «Основних напрямках розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 рр.», затверджених XXV з'їздом КПРС, вирішальним фактором розвитку економіки в десятиї п'ятирічці і складовою частиною всієї нашої економічної стратегії [3].

Одним з важливих показників, що характеризують ефективність виробництва, є прибуток. Чим він більший, тим вищий виробничий ефект. Але одержання прибутку не мета соціалістичного виробництва. Він виступає основним фінансовим джерелом, яке держава використовує для забезпечення розширеного відтворення, підвищення матеріального і культурного рівня всіх трудящих.

Наявність прибутку обумовлена товарним виробництвом. У період будівництва соціалізму товарне виробництво і властиві йому товарно-грошові відносини зберігаються, але вони мають новий, соціалістичний зміст, оскільки в основі товарного виробництва тут лежить не приватна, а суспільна власність на засоби виробництва.

Товарно-грошові відносини, що виникають між нашими підприємствами з приводу обміну результатів їх діяльності на основі еквівалентності, стимулюють економне господарювання, спонукають вести виробництво при мінімальних витратах усіх ресурсів. Це одна з вимог одержання прибутку і систематичного його зростання.

В умовах соціалізму прибуток являє собою важливу економічну категорію і відображає реально існуючі виробничі відносини трудящих у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання. Він — частина вартості (ціни), в якій виражається величина додаткового продукту, що утворюється додатковою працею працівників матеріального виробництва. Але при соціалізмі прибуток використовується в інтересах усього суспільства. Тому радянські люди зацікавлені у збільшенні як необхідного, так і додаткового продукту.

В. І. Ленін вважав, що при соціалізмі не слід відкидати прибуток — результат додаткової праці. Він підкреслював, що за комуністичним мірилом необхідно враховувати, що прибуток, якщо він належить державі, є плюс і з комуністичної точки зору [1, т. 45, с. 249]. В 1920 р. Бухарін у книзі «Економіка перехідного періоду» писав, що мета капіталізму — виробництво заради прибутку, а соціалізму — задоволення суспільних потреб. На полях її В. І. Ленін зазначив: «Не вийшло. Прибуток теж задовольняє «суспільні» потреби. Треба було сказати: де *додатковий* продукт йде не класу власників, а всім трудящим і тільки їм» [2, с. 381—382]. Дійсно, тільки в умовах соціалізму держава використовує прибуток в інтересах самих же трудящих. Він являється джерелом капіталовкладень, поповнення власних оборотних засобів, створення фондів суспільного спожив-

вання, за рахунок яких здійснюються витрати на освіту, охорону здоров'я, культуру, науку, соціальне забезпечення тощо.

В економічній літературі останнього десятиліття чимало авторів монографій, статей, публікацій намагаються замінити прибуток іншою назвою — чистим доходом. «На практиці, — говорять вони, — чистий доход державного підприємства називається прибутком». У цій заміні немає ніякої необхідності. Прибуток — економічна категорія соціалізму. В. І. Ленін користувався цією назвою в теоретичному і практичному розумінні. Не в термінології справа. Прибуток — є прибуток. Треба шукати й використовувати всі резерви виробництва для систематичного зростання прибутків. У цьому головне. Заміна ж назви прибутку — чистим доходом нічого не додає ні в теорії, ні в практиці.

В умовах соціалізму величина прибутку планується на кожному підприємстві і в цілому по країні. В цьому полягає велика перевага нашої економіки над капіталістичною. Планування прибутку дає можливість пов'язувати необхідне зростання обсягів виробництва з наявними грошовими ресурсами. Цим забезпечуються необхідні пропорції в народному господарстві, створюється основа реальності наших планів і їх систематичного виконання.

Процеси утворення і використання прибутку зв'язані і опираються на такі об'єктивні економічні закони соціалізму, як закон вартості, закон планомірно-пропорційного розвитку, закон розподілу по праці, закон соціалістичного нагромадження та ін. Використання цих законів означає, що люди мусять свої дії, спрямовані на розвиток економіки, погоджувати з вимогами законів і не допускати волюнтаризму в розв'язанні господарських питань.

Прибуток посідає важливе місце у нагромадженні соціалістичних підприємств. Вони в основному проявляються у двох формах — прибутку і налогу з обороту. Динаміка грошових нагромаджень народного господарства (крім колгоспів) характеризується такими даними в млрд. крб. (див. таблицю) [6, с. 725].

	1940 р.	1965 р.	1970 р.	1974 р.	1975 р.
Усі грошові нагромадження	14,3	83,3	139,7	168,7	175,8
В тім числі:					
Прибуток	3,3	37,0	87,0	102,6	104,4
Налог з обороту	10,6	38,7	49,4	63,5	66,6
Інші нагромадження	0,4	7,6	3,3	2,6	4,8

Наведені дані, по-перше, показують величезне зростання грошових нагромаджень. Порівняно з довоєнним періодом вони зросли більш ніж у 12 разів. По-друге, більш високими темпами зростав прибуток. Він збільшився в 32 рази, а налог з обороту тільки в 6 разів. Це свідчить про те, що в народному господарстві СРСР систематично підвищувалася рентабельність за рахунок значного зростання обсягів виробництва і постійно знижувалася собівартість продукції. Це ж відбувається і в період економічної реформи. Величина прибутку і налог з обороту в 1965 р. були приблизно однакові, але за роки реформи прибуток зростав більш високими темпами і досяг понад 100 млрд. крб., у той час як налог з обороту перевищував тільки 66 млрд. крб. При цьому основна частина прибутку — 60% припадає на промисловість, яка є головною галуззю матеріального виробництва. Тому резерв його зростання необхідно шукати перш за все в цій галузі.

Прибуток перебуває в безпосередньому зв'язку з господарським розрахунком. Ощадливе, економне господарювання — одна з умов забезпечення прибуткової роботи підприємств.

Господарський розрахунок являється методом досягнення ефективності виробництва і ґрунтується на порівнянні в грошовій формі витрат і результатів виробництва, при якому за рахунок власних доходів госпрозрахункові підприємства мусять покривати всі витрати і мати прибуток. Останній є кінцевим результатом виробничо-господарської і фінансової діяльності трудових колективів і показує реальний ефект виробництва. У зв'язку з цим О. М. Косигін ще в доповіді на вересневому (1965 р.) Пленумі ЦК КПРС підкреслював: «Для орієнтації підприємства на підвищення ефективності виробництва найкращим чином буде служити показник прибутку... Розмір прибутку в значній мірі характеризує вклад кожного підприємства в дохід країни, спрямований на розширення виробництва і поліпшення добробуту народу» [5, с. 22].

Прибуток найповніше відбиває всі сторони роботи підприємства. На його величину безпосередньо впливає вимірювання обсягу виробництва, номенклатури, собівартості виробів, продуктивності праці, організації виробництва, напруженості планів, трудова дисципліна тощо, тобто цілий комплекс, що характеризує якість роботи кожного підприємства.

Прибуток — якісний фактор економічного зростання, один з важливих показників ефективності виробництва. Тому останніми роками йому приділяється особлива увага. Він включений до системи централізованих показників кожного підприємства. За виконанням плану по прибутку здійснюється постійний контроль, оскільки прибуток необхідний перш за все самим господарським органам для розширення виробництва, створення фондів стимулювання. В одержанні прибутку в неменшій мірі зацікавлена і держава, тому що він є фінансовим джерелом здійснення її

функції. О. М. Косигін у доповіді на XXV з'їзді КПРС підкреслював, що для дальшого розвитку виробництва і підвищення його ефективності необхідні значні нагромадження. Переважна частина нагромадження припадає на прибуток. За роки дев'ятої п'ятирічки в цілому по народному господарству СРСР було одержано близько 500 млрд. крб. прибутку, що в 1,5 раза більше, ніж у восьмій п'ятирічці. У роки економічної реформи намітився процес самофінансування підприємств. Це означає, що все більша і більша частина прибутку залишається на підприємствах. Так, у 1965 р. із загальної суми прибутку промислових підприємств СРСР 71% було внесено в доходи Держбюджету, а 29% залишено і використано на власні потреби і капіталовкладення, поповнення власних оборотних коштів, стимулювання тощо. В 1976 р. структура розподілу прибутку була відповідно — 58,8 і 41,2% [6, с. 740; 7]. Підвищення питомої ваги прибутку, який залишається у розпорядженні підприємств, спонукав їх більше турбуватися про виконання планів за обсягом виробництва, собівартістю та іншими показниками, що впливають на прибуток. Все це привело до збільшення останнього. Якщо до економічної реформи щорічний приріст прибутку в промисловості становив 5—7%, то останніми роками—10—14%. У 1977 р. його приріст становитиме 11%.

Більшість промислових підприємств свої плани по прибутку виконують. За 1975 р. промисловість Харкова план по прибутку виконала на 102%, одержано 12 млн. крб. надпланового прибутку. Порівняно з 1974 р. сума фактичного прибутку збільшилася на 70,4 млн. крб., або на 8,2%. Поряд з цим майже 25% підприємств із загальної їх кількості, план по прибутку не виконали і ними недодержано 22 млн. крб. Це скоротило фінансові ресурси як самих підприємств, так і Державного бюджету.

Прибуток — один з важливих джерел формування доходів Державного бюджету, з спільних доходів якого на долю прибутку припадає понад 30%, а в абсолютній сумі це становить близько 65 млрд. крб. [6, с. 756—757]. У зв'язку зі зростанням прибутку ця сума постійно збільшуватиметься, що дасть змогу державі ще успішніше виконувати свої функції.

Для забезпечення подальшого зростання прибутку необхідно більше надавати уваги собівартості продукції. В 1975 р. прибуток у промисловості планувався у розмірі 65,7 млрд. крб., або зростання на 13,2%. При цьому за рахунок зниження собівартості продукції мусить бути одержано близько 46% всього приросту прибутку. Надалі собівартість продукції повинна стати одним з централізованих показників плану промислових підприємств, що матиме ще більший вплив на зростання прибутку.

Слід також підкреслити, що останніми роками підвищується роль прибутку в стимулюванні виробництва і праці. Він став важливим фінансовим джерелом формування усіх фондів економічного стимулювання. Про це свідчать такі дані: в 1965 р. з

прибутку у фонди економічного стимулювання було направлено в цілому по промисловості СРСР 1,4 млрд. крб., а в 1976 р. відчислення у фонди економічного стимулювання сягне 24,5 млрд. крб., або на 0,5 млрд. крб. більше, ніж в 1975 р. [7]. Унаслідок використання цих фондів підвищилася ефективність виробництва, покращалися умови роботи на багатьох підприємствах.

Удосконалення керування промисловістю, її концентрація у вигляді створення промислових і виробничих об'єднань, створить ще більше можливостей зростання прибутку і мобілізації засобів для успішного створення матеріально-технічної бази комунізму.

Таким чином, при соціалізмі прибуток являється економічною категорією, важливою частиною нагромадження соціалістичних підприємств і головним джерелом доходів Держбюджету. Він виступає одним з основних показників ефективності виробництва. Тому завдання полягає в тім, щоб розкривати і використовувати всі резерви для збільшення прибутку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Інтерв'ю кореспондентові «Манчестер гордіан» А. Рансому.— В. І. Ленін. Повне збір. тв., т. 45, с. 246—255.
2. Ленинский сборник, XI-M-I, Соцэкгиз, 1931. 382 с.
3. Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 рр.— «Рад. Україна», 1976, 7 берез.
4. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 360 с.
5. Косыгин А. Н. Об улучшении управления промышленностью, совершенствовании планирования и усилении экономического стимулирования промышленного производства. М., Политиздат, 1965. 97 с.
6. Народное хозяйство СССР в 1974 г. Статистический ежегодник. М., «Статистика», 1975. 757 с.
7. Гарбузов В. Ф. Про Державний бюджет СРСР на 1976 рік і про виконання Державного бюджету СРСР на 1974 рік.— «Рад. Україна», 1975, 3 груд.

В. В. ГЛУЩЕНКО, Д. І. ТАРАСЕНКО

ВДОСКОНАЛЕННЯ КОЛЕКТИВНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР У РЕАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ПОТРЕБ

Науково обгрунтований механізм соціалістичного господарювання передбачає перш за все єдиноспрямованість реалізації суспільних потреб, що за їх суб'єктом можуть бути визначені як потреби суспільства, колективу, так і окремої особи. Процес їх реалізації охоплює всі фази соціалістичного відтворення, в кожній з них він має свою специфічну особливість. Важливе місце в ньому належить фазі розподілу, де суспільні потреби, знаходячи свій конкретний вираз в економічних інтересах, сти- мулах та матеріальній заінтересованості, створюють умови спо-

лучення економічних інтересів, необхідність якого глибоко закладена в соціалістичній власності на засоби виробництва і витікає з вимог основного економічного закону соціалізму. Реалізована за допомогою економічних стимулів, суспільна потреба перетворюється в заінтересованість, на якій, вказував В. І. Ленін «...треба побудувати кожен велику галузь народного господарства» [1, с. 157].

Поєднання інтересів на рівні кожного підприємства стає можливим тільки при досконалому і добре продуманому формуванні та використанні всіх існуючих фондів економічного стимулювання і в першу чергу фонду матеріального заохочення, як джерела колективного стимулювання. Ось чому XXV з'їзд КПРС ще раз наголосив на необхідності і надалі вдосконалювати систему формування і розподілу фондів стимулювання [див. 2].

В нині діючій системі створення і використання фондів стимулювання існує ряд рис, що вважаються загальновизнаними. Так, відомо, що кількісний розмір фондів заохочення на планово-прибуткових підприємствах залежить в першу чергу від величини прибутку. Відрахування його в фонди заохочення передбачає стимулювання не тільки виконання планів, але і перевиконання, їх рівень та динаміку. Такий підхід до організації стимулювання забезпечує залежність розміру заохочувальних фондів від досягнутих показників господарської діяльності і на цій основі створює заінтересованість колективів у прийнятті високих планових завдань, адже від правильного вибору фондоутворюючих показників залежить як розподіл прибутку, так і цілеспрямованість матеріального стимулювання робітників у потрібному напрямі для підприємства з тим, щоб воно найбільш повно відповідало завданню поєднання інтересів суспільства, колективу і особи.

За сучасних умов, поряд із зберігаючими своє значення фондостворюючими показниками — прибутку (реалізації) і рентабельності підприємства проводять відрахування також за кожний процент зростання продуктивності праці, за випуск продукції із «Знаком якості», за виконання зустрічного плану, перевищуючого затверджений план. Причому, особливість полягає в тому, що нормативи відрахування в фонди стимулювання заохочують в більшій мірі виконання зустрічного плану по реалізації, чим його перевиконання. Так, на Харківському електромеханічному заводі ці нормативи при виконанні зустрічного плану становлять 0,638 (в % до фонду заробітної плати 1970 р.) при перевиконанні тільки 0,447. За кожний же процент недовиконання плану фонд зменшується по нормативу 0,829.

З цього випливає, що підприємства, які успішно виконали зустрічний план, що перевищує затверджений, проводять додаткові відрахування в фонди заохочення в межах показників зустрічного плану. Наприклад, на харківському заводі «Електро-

машина» щоквартально проводяться відрахування прибутку додатково за зростання обсягу реалізації продукції, перевиконання рівня розрахункової рентабельності і темпів зростання продуктивності праці; щорічно додатково відраховується прибуток за випуск продукції високої якості. В цілому на заводі, в 1974 р. додатково було відраховано прибутку в фонд матеріального заохочення 158 тис. крб.

На ХВЗ ім. Г. І. Петровського в 1974 р. за перевиконання рівня розрахункової рентабельності і зростання продуктивності праці було додатково відраховано відповідно 21 тис. крб. і 45 тис. крб., збільшений фонд матеріального заохочення на 66 тис. крб. В той же час за невиконання плану лише по одному директивному показнику загальна сума фонду була зменшена на 25 тис. крб.

Таким чином, нова система матеріального стимулювання зростання ефективності виробництва враховує цілий комплекс заходів, з допомогою яких створюється заінтересованість колективів підприємств в прийнятті більш напружених планів, дослідженні резервів виробництва. Вона також дає можливість підвищити і долю заохочення робітників в загальному фонді оплати за працю, і на цій основі все більш повно задовольнити матеріальні і культурні потреби виробників. Розглянемо це на прикладі заводу «Електромашина» (див. таблицю).

Динаміка створення і використання фонду матеріального заохочення на харківському заводі «Електромашина» в 1971—1975 рр. (тис. крб.), [3].

	1971 р.	1972 р.	1973 р.	1974 р.	1975 р.
Залишок на кінець року	220	244	211	343	368
Створено за рік	562	516	713	587	603
Витрачено за рік	538	549	581	688	633

Приведені в таблиці дані свідчать, що розмір прибутку, який відраховується в фонд матеріального заохочення, з року в рік зростає. Це особливо характерно для 1973 р. (ріст порівняно з 1971 р. в 1,26 раза). Всього ж за чотири роки п'ятирічки розмір фонду виріс на 25 тис. крб. Поряд із зростанням обсягу прибутку, відрахованого в цей фонд, щорічно підвищувалася і середня заробітна плата, яка становила в 1970 р. — 124,7 крб., в 1971 р. — 131,0 крб., в 1972 р. — 133,7 крб., в 1973 р. — 140,0 крб., в 1974 р. — 146,3 крб., в 1975 р. — 150,4 крб. Всього ж за вказаний період рівень її виріс в 1,16 раза.

Важливим додатком до заробітної плати працівників заводу стали премії з фонду матеріального заохочення. За даними таблиці можна зробити висновок, що вони за своїм абсолютним

розміром також щорічно зростали. Загальне збільшення витрат на премії з цього фонду в 1974 р. порівняно з 1971 р. становило 113 тис. крб. Отже, створена та вдосконалена за сучасних умов на заводі «Електромашина» і ХВЗ ім. Г. І. Петровського система колективного стимулювання на основі фонду матеріально-го заохочення вже досить чітко реагує на загальні показники роботи підприємства, котрі характеризують його роботи на реалізацію як потреб суспільства, так і кожного робітника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Нова економічна політика і завдання політосвіт.— Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 44, с. 147—166.
2. Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнева на XXV з'їзді КПРС.—«Рад. Україна», 1976, 25 лют.
3. Річні звіти заводів ХВЗ ім. Г. І. Петровського та «Електромашина».

Л. І. БУЛАЄНКО

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЛАНУВАННЯ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев у доповіді на XXV з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу, говорячи про особливості сучасного етапу економічного розвитку СРСР, підкреслював: «Для того, щоб успішно розв'язувати різноманітні економічні і соціальні завдання, які стоять перед країною, немає іншого шляху, крім швидкого зростання продуктивності праці, різкого підвищення ефективності всього суспільного виробництва... І тут велика роль належить новій п'ятирічці — не даром її назвали п'ятирічкою ефективності і якості. В цьому одна з головних її особливостей [2].

Що ж являє собою ефективність виробництва, яка її суть, критерій і показники? Ці теоретичні питання ще повністю не розв'язані і залишаються дискусійними. Все це зумовлює необхідність надалі розроблювати теорію ефективності суспільного виробництва. До цього часу немає єдиної думки щодо питань про суть ефективності суспільного виробництва, як економічну категорію, її критерії і показники. На нашу думку ці поняття близькі, але не тотожні. І не слід їх змішувати, ототожнювати. Очевидно, що економічна ефективність виробництва являє собою певну самостійну, об'єктивну економічну категорію соціалістичного розширеного виробництва і відтворює його різноманітні сторони, результати функціонування у виробництві всіх елементів виробничих сил. З цього питання, на нашу думку, можна погодитися з точкою зору К. Решетинського [див. 8,

с. 22]. Якщо економічна ефективність, як категорія, характеризує якісний бік цього явища (відтворює його суть), то критерій економічної ефективності виробництва через обумовлену ним систему показників дає кількісну оцінку. Що ж у такому випадку слід розуміти під критерієм економічної ефективності виробництва? Тут слід посилатися на Звітну доповідь Центрального Комітету XXIV з'їзду КПРС, де про проблему ефективності виробництва говорилося так: «...суть проблеми полягає в тому, щоб на кожну одиницю затрат — трудових, матеріальних і фінансових добитися істотного збільшення обсягу виробництва і національного доходу. В цьому, кінець кінцем, і полягає підвищення продуктивності суспільної праці» [3, с. 63]. На наш погляд це — критерій визначення економічної ефективності виробництва. Справді кількісний і якісний бік ефективності виробництва виражається в продуктивності суспільної праці. Відповідно до цього в методичних вказівках Держплану СРСР наводяться положення про вимірювання рівня ефективності виробництва: «Ефективність суспільного виробництва... вимірюється співставленням результатів виробництва (ефекту) із затратами або застосованими ресурсами. Оцінка економічної ефективності плану виробництва здійснюється на основі єдиного народногосподарського критерію — максимізації зростання національного доходу (чистої продукції) відповідно до затрат на виробництво або до застосування у виробництві ресурсів, при оптимальному співвідношенні фондів споживання і нагромадження» [4, с. 33]. Слід пам'ятати, що такий критерій мусить бути однозначним для всіх рівнів народного господарства, бути спільним критерієм економічної ефективності [див.: 4, с. 33].

Ефективність суспільного виробництва можна виміряти кількісно за допомогою системи показників. На відміну від цього, якісний бік, тобто суть ефективності суспільного виробництва виміряти неможливо, оскільки вона відтворює зміст даного явища, а не окремі властивості (сторони).

Оскільки категорія економічної ефективності виробництва відтворює різноманітні сторони процесу соціалістичного розширеного виробництва, постільки кількісно оцінити ефективність виробництва яким-небудь єдиним узагальнюючим показником, на нашу думку, неможливо. Про це свідчать такі положення Методичних вказівок Держплану СРСР: «Планування економічної ефективності суспільного виробництва здійснюється не за одним яким-небудь показником, а за їх комплексом, оскільки на ефективність виробництва впливає ряд факторів і тільки застосування системи показників, що доповнюють один одного, дає змогу зробити правильний висновок про рівень ефективності» [4, с. 33].

У зв'язку з цим слід вказати на той факт, що ряд авторів дотримуються точки зору про те, що ефективність суспільного

виробництва можна виміряти набором кількох показників (див. таблицю).

Існуючі точки зору на показники ефективності виробництва
[див. 5, с. 14]

Показники ефективності суспільного виробництва	Автори											
	В. П. Лебедин- ський	А. А. Степанков	А. І. Кац	В. Г. Сенчалов	Б. Раков	А. І. Юдкін	А. П. Озерова	Б. П. Плишев- ський	А. А. Храмов, П. П. Герасимчук	П. І. Верба	І. Г. Шилін	А. С. Консон
1. Випущена продукція (вало- ва, товарна і реалізована)					+				+			+
2. Прибуток	+				+	+			+	+		+
3. Рентабельність	+				+	+	+	+	+	+		+
4. Фондовіддача		+								+	+	
5. Продуктивність праці (ви- роблення продукції на 1 працюючого)		+							+	+	+	+
6. Матеріаловіддача											+	
7. Собівартість продукції									+	+		
8. Людино-фондо продукція		+	+									
9. Матеріаломісткість								+				
10. Фондомісткість								+				
11. Капіталомісткість								+				
12. Якість продукції									+			

Однак, на наш погляд, будь-який з наведених у таблиці наборів показників не дає змоги достатньо оцінити (виміри) економічну ефективність виробництва. Більш того, кожна з цих точок зору не дає можливості чітко простежити принципи побудови набору показників. А такі з них як «Випущена продукція (валова, товарна і реалізована)» і «Прибуток» не можуть бути віднесені до показників ефективності виробництва. Назріла необхідність у розробленні єдиної системи показників і її подальшого вдосконалення. Першим таким кроком є новий розділ методичних вказівок Держплану СРСР «Планування підвищення економічної ефективності суспільного виробництва», в якому подано комплекс показників. Однак це лише початок величезної роботи щодо створення єдиної системи показників економічної ефективності виробництва. Для створення системи показників необхідно розробити принципи її побудови. У Методичних вказівках Держплану СРСР ці принципи сформульовані не до-

сити чітко. У зв'язку з цим необхідна їх систематизація. Перший принцип полягає в тім, що ефективність суспільного виробництва планується на основі спільного для всіх ланок народного господарства критерію ефективності. Вона вимірюється співставленням результатів виробництва (ефекту) із затратами або застосованими ресурсами.

Звідси випливає друге принципове положення для побудови системи показників ефективності виробництва про те, що вони повинні бути відносними величинами. Отже, можна сформулювати такі принципи побудови системи показників: принцип єдиного, спільного критерію і принцип відносності.

З цієї точки зору не задовольняють даних вимог деякі показники, запропоновані Методичними вказівками Держплану СРСР. Так, у розділі «Узагальнюючі показники підвищення економічної ефективності суспільного виробництва (для об'єднань, комбінатів, підприємств)» наводиться показник [див. 4, с. 34] темпів зростання виробництва: а) чистої продукції (роботи); б) товарної (валової) продукції.

На наш погляд, зміна (збільшення чи зменшення) цього показника може і не супроводжуватися відповідним зростанням чи зниженням ефективності виробництва.

Підвищення темпів зростання виробництва може супроводжуватися не ефективним, не раціональним використанням застосованих ресурсів і навпаки. А тому ми вважаємо, що даний показник не може бути використаний як показник для виміру рівня ефективності виробництва.

Не зовсім точним є і другий показник [див. 4, с. 36]. Оборотність оборотних засобів — виробництво на 1 крб. середньорічної вартості нормованих оборотних засобів: а) чистої продукції (робіт); б) товарної (валової) продукції (робіт).

На нашу думку, більш точніше процес оборотності оборотних засобів можна буде виразити за допомогою такого показника: матеріальні затрати за вирахуванням амортизації стосовно середньорічної вартості оборотних засобів. У процесі подальшого розвитку і вдосконалення соціалістичного способу виробництва необхідно розвивати і вдосконалювати систему показників, що найповніше відображають рівень ефективності розвитку виробництва. І все завдання полягає в тім, щоб вдосконалюючи систему вже існуючих показників, «добиватися поліпшення кожного показника ефективності: продуктивності праці, матеріаломісткості, фондівіддачі, з тим, щоб у кінцевому підсумку досягти найбільшої економії всіх затрат суспільної праці» [3, с. 167].

ЛІТЕРАТУРА

1. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. К., Політвидав України, 1962. 120 с.
2. Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. Доповідь Генерального секретаря

ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєва на XXV з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу.— «Рад. Україна», 1976, 25 лют.

3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1971. 320 с.

4. Методические указания к разработке государственных планов народного хозяйства СССР. М., «Экономика», 1974. 791 с.

5. Бабиц В. П. и др. Повышение эффективности производства на основе напряженных планов. К., 1973. 76 с.

6. Либерман Е. Г., Житницкий З. Л. Эффективность работ промышленных предприятий. М., «Статистика», 1973. 64 с.

7. Верба П. П. Эффективность производства, ее показатели и пути повышения. Х., «Прапор», 1972. 44 с.

8. «Экономические науки», 1974, № 7, с. 22—26.

Д. Ф. ГЛІЗЬ, канд. екон. наук, Л. Д. БАКУТО

ПРИБУТОК — ОДИН З ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

XXV з'їзд КПРС підкреслив, що в розв'язанні завдань створення матеріально-технічної бази комунізму важливе значення має підвищення ефективності громадського виробництва. Воно означає послідовний безперервний процес розширеного відтворення при систематично зростаючих темпах і мінімальних витратах матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Ось чому ефективність виробництва треба розглядати не тільки за кількісними, а й за якісними показниками, тобто не тільки за збільшенням обсягу виробництва продукції, а й за зменшенням витрат на виробництво її одиниці.

Практика економічної роботи показує, що ефективність виробничої діяльності наших підприємств будь-яким одним показником виразити неможливо. На сучасному етапі вона визначається фондівдачею, продуктивністю праці, собівартістю продукції, прибутком, рентабельністю і якістю виробів.

Залучення відповідних показників для оцінки ефективності використання виробничих фондів підприємствами різних галузей господарства обумовлюється економічною доцільністю створення матеріального заохочення і підвищення відповідальності їх у питаннях систематичного покращання господарської і фінансової діяльності.

Серед галузей народного господарства веде місце посідає промислове виробництво. На його долю на початок 1975 р. припадало 353 млрд. крб. [2, с. 58], або 47,6% лише виробничих основних фондів, 96,9 млрд. крб. [2, с. 745], або 32,6% оборотних коштів. Промислове виробництво дало в 1974 р. 186,3 млрд. крб. [2, с. 574], або 52,6% національного доходу країни, 64,2 млрд. крб. [2, с. 739], або 62,5% прибутку, одержаного народним господарством країни.

Промислові, як і всі інші соціалістичні підприємства і господарські організації сфери матеріального виробництва, здій-

снюють свою виробничо-фінансову діяльність, маючи відповідні виробничі фонди, тобто основні фонди і оборотні кошти. Підвищення ефективності використання цих фондів безпосередньо пов'язано з більш інтенсивною експлуатацією активної частини основних виробничих фондів при одночасному додержанні режиму економії у витратах оборотних коштів. Ось чому для визначення ефективності господарської діяльності того чи іншого підприємства застосовуються різні показники, але лише ті, які характеризують його виробничий ефект.

Показник фондівдачі застосовується для визначення економічної ефективності кожного підприємства. Він показує збільшення, або зменшення виробництва продукції на кожний карбованець вартості основних виробничих фондів, тобто краще, або гірше використання лише цієї частини виробничих фондів. Так, наприклад, Харківський велосипедний завод в 1973 р. одержав на 1 крб. основних фондів 2,6 крб. товарної продукції, а в 1974 р. при збільшенні основних фондів лише на 410 тис. крб. виробництво товарної продукції підвищилось до 3,22 крб.

На турбінному заводі ім. С. М. Кірова при збільшенні основних фондів в 1974 р. проти 1973 р. на 10 986 тис. крб. виробництво товарної продукції підвищилось з 0,69 крб. до 0,72 крб. У протилежність цьому на заводі «Поршень» основні фонди в 1974 р. збільшились проти 1973 р. на 518 тис. крб., а товарна продукція лише на 3403 тис. крб. Внаслідок цього виробництво товарної продукції на 1 крб. основних фондів зменшилось на 23 коп., а в цілому за рік недодало товарної продукції на 2344 крб. [5].

Втілення в життя програми КПРС по створенню матеріально-технічної бази комунізму забезпечило лише в роки дев'ятої п'ятирічки збільшення основних виробничих фондів країни в 1,5 рази. Їх вартість на початок 1976 р. перевищує 800 млрд. крб. [1]. Значно збільшились вони і в промисловості. Уже в 1974 р. їх вартість в країні становила 353 млрд. крб. [2, с. 58], що на 39% більше в порівнянні з 1970 р. Успішно зростали основні виробничі фонди також і в промисловості України. Про це свідчить те, що лише за перші 2 роки дев'ятої п'ятирічки вони збільшились на 15% [3, с. 34].

Однак у зв'язку з несвоєчасним освоєнням виробничих потужностей і порівняно малим коефіцієнтом змінності, національний доход, створений в промисловості, в 1974 р. дорівнював 186,3 млрд. крб. проти 148,3 млрд. крб. в 1970 р. [2, с. 574], тобто збільшився лише на 24,2%.

Один з важливих показників ефективності виробництва — продуктивність праці. В залежності від її зростання підвищується фондівдача і збільшується національний доход.

За роки дев'ятої п'ятирічки за рахунок зростання продуктивності суспільної праці одержано близько 80% приросту національного доходу, забезпечена економія праці 20 млн. робітні-

ків [1]. В цілому по народному господарству СРСР лише в 1975 р. національний дохід дорівнював 362 млрд. крб., або на 76 млрд. крб. (тобто на 28%) більше, порівнюючи з 1970 р. [1]. На десяту п'ятирічку передбачається послідовне зростання національного доходу на 87—100 млрд. крб. В 1980 р. він буде дорівнювати 449—462 млрд. крб., що на 24—28% більше проти 1975 р. [1].

Підвищення продуктивності праці є результатом зменшення витрат матеріалізованої і живої праці на виробництво одиниці продукції, тобто зменшення її собівартості. Про народногосподарську важливість підвищення продуктивності праці свідчить те, що збільшення її лише на 1% забезпечує виробництво продукції в такій кількості, примірно, яку змогли б виробити протягом одного року додатково залучені в суспільне виробництво 300 тис. робітників [4, с. 36]. Основними напрямками розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 рр. передбачається підвищити продуктивність праці приблизно на 27%, що рівнозначно економії праці 26 млн. робітників, і за рахунок цього одержати 85—90% збільшення національного доходу [1].

Послідовне зниження собівартості продукції забезпечується систематичним додержанням режиму економії в витратах матеріальних, трудових і фінансових ресурсів у виробничо-фінансовій діяльності.

Економічний ефект зниження собівартості продукції можна уявити, наприклад, по таким харківським підприємствам, як турбінний завод ім. С. М. Кірова, де в 1974 р. витрати на 1 крб. товарної продукції зменшились на 1,81 коп. проти 1973 р., тим самим зекономлено більше 1 млн. крб. На велосипедному заводі ім. Г. І. Петровського ці витрати, відповідно, зменшились на 2,07 коп., а економія за рік обчислюється сотнями тисяч карбованців. На заводі «Поршень» ці витрати були зменшені в 1973 р. на 0,85 коп., а в 1974 р.— на 0,9 коп., що дало економію близько чверті мільйона карбованців.

Враховуючи важливість даного показника, з 1 січня 1975 р. його централізовано установлюють для підприємств галузей господарства, де це економічно доцільно, як одного із оцінних і фондоутворюючих замість рентабельності.

Зниження собівартості продукції є головним джерелом збільшення прибутку і підвищення рентабельності на кожному підприємстві. В сучасних умовах господарювання набагато зросло значення прибутку, як синтетичного показника кінцевих результатів підвищення ефективності виробництва. Він у найбільшій мірі показує всі результати виробничої і фінансової діяльності того чи іншого підприємства.

Систематичне збільшення прибутку стимулює далі підвищення ефективності суспільного виробництва, тому що від абсолютної величини його залежать розміри відрахувань у фонди економічного стимулювання.

Ця взаємозалежність у промисловості СРСР підтверджується такими показниками (див. табл.).

	1965 р.	1970 р.	1971 р.	1972 р.	1973 р.	1974 р.
1. Прибуток [2, с. 739], млн. крб.	22548	55956	56232	59397	60042	64223
2. Фонди економічного стимулювання [2, с. 751], млн. крб.	1363	10813	11181	11930	11892	12447
3. Фонди економічного стимулювання [2, с. 740] в %	6	14	15	16	16	16

Як свідчить таблиця, в міру збільшення прибутку відповідно зростають і фонди економічного стимулювання при незмінному їх проценті в 1972—1974 рр.

Заохочення підприємств у підвищенні ефективності виробництва через прибуток проявляється також у систематичному збільшенні долі прибутку, яка залишається в їх розпорядженні. Так, наприклад, в 1965 р. у розпорядженні промислових підприємств країни було залишено 29% загальної суми прибутку, в 1970 р.—38%, а в 1974 р.—43% [2, с. 740]. Промисловим підприємствам України в 1965 р. було залишено 27,3%, в 1970 р.—35,3%, а в 1973 р.—42% їх прибутку [3, с. 544].

Абсолютне збільшення прибутку на тому або іншому підприємстві може виникати при стабільних цінах, внаслідок розширення виробництва, підвищення якості виробів і ефективності використання виробничих фондів. Ось чому ефективність виробництва визначається по прибутку, одержаному за рахунок підвищення продуктивності праці.

На нашу думку, з більшою точністю ефективність визначається через показник рентабельності, тобто відношення одержаного прибутку до середньорічної вартості виробничих фондів. Але він теж не належить до загальних показників для всіх підприємств. У підтвердження цьому досить простежити, наприклад, темпи зростання лише оборотних коштів і прибутку в 1974 р. проти 1973 р. Розрахунки показують, що за цей рік оборотні кошти промислових підприємств збільшились на 6,7%, а прибуток — на 7%, в той час як рентабельність знизилась з 18% в 1973 р. до 17,7% в 1974 р. [2, с. 742]. Обумовлюється це тим, що більш високий темп зростання прибутку забезпечено не лише за рахунок підвищення ефективності використання виробничих фондів, а зниження рентабельності обумовлено далеко не повним залученням в господарський оборот виробничих фондів. Для заінтересованості підприємств в більш повному залученні в господарський оборот виробничих фондів, вважаємо, доцільним було б значно підвищити ставки плати за фонди з ди-

ференціацією їх по галузях господарства і внести відповідні поправки в існуючий порядок розподілу прибутку в напрямку забезпечення утворення відповідних фондів підприємства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. Доповідь Голови Ради Міністрів СРСР тов. О. М. Косигіна на XXV з'їзді КПРС.— «Рад. Україна», 1976, 2 берез.
2. Народное хозяйство СССР в 1974 г. М., «Статистика», 1975. 862 с.
3. Народне господарство Української РСР в 1973 році. Стат. щорічник. К., «Статистика», 1974. 584 с.
4. Вербан П. И. Эффективность производства, ее показатели и пути повышения. Х., «Прапор», 1972. 43 с.
5. Звітні дані вказаних підприємств Харкова за 1972—1974 рр.

Є. Г. ЛІБЕРМАН, д-р екон. наук, З. Л. ЖИТНИЦЬКИЙ, В. М. СЕЛІВАНОВ,
В. В. СПІВАКОВА, канд. екон. наук

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ МАТЕРІАЛЬНОГО ТА МОРАЛЬНОГО ЗАОХОЧЕННЯ УЧАСНИКІВ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ЗМАГАННЯ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Важливою умовою, що забезпечує підвищення ефективності соціалістичного змагання, є організація матеріального і морального заохочення його учасників.

Заохочення працівників виробництва В. І. Ленін розглядав як одне з головних питань соціалістичного господарювання. «Перевага в ударності,— підкреслював В. І. Ленін,— є перевага і в споживанні. Без цього ударності — мрія, хмарка...» [1, с. 205].

Керуючись ленінськими вказівками, Комуністична партія постійно проявляє турботу про вдосконалення форм і методів як матеріального, так і морального стимулювання праці учасників соціалістичного змагання. ЦК КПРС у постанові, присвяченій дальшому поліпшенню організації соціалістичного змагання, викрив істотні недоліки, які мали місце на окремих підприємствах у заохоченні учасників змагання і визначив шляхи їх подолання. При цьому в першу чергу підкреслювалось, що використання фондів матеріального стимулювання на підприємствах повинно бути пов'язано з умовами і результатами змагання, а премії, що видаються, необхідно визначати з урахуванням дійсного трудового внеску кожного колективу або окремого працівника [3].

Центральний Комітет КПРС особливо відзначив неприпустимість недооцінки моральних стимулів до праці, необхідність поєднання матеріального заохочення з моральним.

У радянському суспільстві є широкі можливості для забезпечення стимулювання учасників соціалістичного змагання. До-

даткові джерела створені в результаті успішного здійснення економічної програми, прийнятої XXIV з'їздом КПРС.

У доповіді ЦК XXV з'їзду КПРС тов. Л. І. Брежнев серед важливих проблем десятої п'ятирічки назвав проблему поєднання морального і матеріального стимулювання робітників [2]. Постановою ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «Про Всесоюзне соціалістичне змагання за підвищення ефективності виробництва і якості роботи, за успішне виконання народногосподарського плану на 1976 рік» передбачено цілий ряд заходів по забезпеченню матеріального і морального стимулювання соціалістичного змагання під гаслом: «Підвищувати ефективність виробництва і якість роботи в ім'я дальшого зростання економіки і народного добробуту!» [4].

У системі стимулювання праці на промислових підприємствах важлива роль відводиться фонду матеріального заохочення. За його рахунок істотно підвищується доля премій у заробітку робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, в тому числі премій за успіхи у соціалістичному змаганні.

Фонди матеріального заохочення на промислових підприємствах країни зростають з року в рік. Їх кошти витрачаються в порядку, який відповідає інтересам розвитку соціалістичного змагання. З цією метою адміністрація підприємств і профспілкові організації самі визначають, яка частина фонду виділяється на ті чи інші цілі, в тому числі і на преміювання за досягнення у внутрізаводському соціалістичному змаганні. Кошти фонду матеріального заохочення спрямовуються, головним чином, на стимулювання праці індивідуальної. Разом з тим вони важливі і як джерело колективного стимулювання. З коштів фонду сплачуються премії колективам-цехам, дільницям, бригадам, змінам — переможцям у внутрізаводському соціалістичному змаганні.

Таким чином, фонд матеріального заохочення, що створюється на підприємствах, розподіляється в залежності від умов виробництва, діючих положень про преміювання на даному підприємстві і умов соціалістичного змагання. Про те, яка частка коштів виділяється на преміювання за результатами внутрізаводського змагання наочне уявлення дають деякі приклади. Так, на ХТЗ ім. С. Орджонікідзе фонд матеріального заохочення збільшився за 1971—1975 рр. більше як удвічі. Ще швидшими темпами зростав обсяг коштів, які спрямовувались на виплати премій за внутрізаводське соціалістичне змагання: у 1975 р. в порівнянні з 1970 р. він збільшився утричі, а премії безпосередньо робітникам — у 3,3 рази. З року в рік зростає питома вага цих коштів у загальному фонді матеріального заохочення.

Така прогресивна тенденція проявляється і на інших підприємствах. Так, на турбінному заводі ім. С. М. Кірова питома

вага коштів, які використані на преміювання за результатами внутрізаводського соціалістичного змагання, в загальному фонді матеріального заохочення зростає з 3,61% в 1970 р. майже до 5,7% в 1975 р.

Доля кожного працівника в фонді матеріального заохочення залежить насамперед від його особистого внеску в загальні результати виробництва, від його творчої і трудової активності.

Щоб домогтися найдоцільнішого використання всіх коштів, спрямованих на заохочення учасників змагання і одержати при цьому найбільшу віддачу, необхідно забезпечити облік матеріального і морального стимулювання на всіх ділянках виробництва. Такому обліку належить важливе місце в загальній системі обліку соціалістичного змагання на промислових підприємствах.

На рівні підприємств ведеться точний облік усього руху коштів фонду матеріального заохочення і суми премій, які присуджуються по соціалістичному змагання. В спеціальній формі № 10 річного звіту підприємств зазначається решта фонду на початок року, скільки знову нараховано і витрачено за рік.

Роль обліку полягає не тільки в тому, щоб виявити, як змінюється розмір коштів, що сплачуються за результатом змагання, але, головним чином, в тому, щоб наочно показати кожному працівникові і колективу, як розмір матеріальної винагороди або вид заохочення залежить від результатів їхньої праці.

Число переможців — учасників змагання за всіма його різними формами, за кількістю цехів, ділянок, змін, бригад і робітників, котрі зайняли ті чи інші класні місця, одержані ними матеріальні і моральні винагороди — все це з'ясовується само по собі у процесі обліку під час соціалістичного змагання на підприємствах і в галузях промислового виробництва.

Побудова обліку заохочення повністю відповідає головному завданню — точному і оперативному визначенню результатів праці кожного окремого працівника і колективу, виявленню передовиків змагання і забезпеченню на цій основі більш високих досягнень у праці.

Облік матеріального заохочення учасників змагання спирається в основному на дані бухгалтерського обліку. Однак при цьому виникає необхідність заповнення і деяких спеціальних облікових документів. Індивідуальне матеріальне заохочення учасників змагання на багатьох підприємствах ґрунтується на оцінці результатів виконання «Особистих планів-зобов'язань» кожного робітника і діючих положень про стимулювання переможців у змаганні. Ці дані обліковуються в особливому розділі «Особистого плану-зобов'язання» (див. табл. 1).

В таких же первинних колективах, як бригада, зміна по суті зовсім відсутній спеціальний зведений облік матеріального й морального заохочення учасників змагання. Нам здається, що на-

лагодження такого первинного обліку викликається практичною необхідністю того, щоб мати чітку картину — хто, коли, за що заохочувався при виконанні соціалістичних зобов'язань.

Таблиця 1

Відмітки про матеріальне заохочення за досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні за 1975 р.

Період	За що заохочується	Вид заохочення
I квартал	Виготовлення експортної продукції	20 крб.
II квартал	Успішне виконання поточних зобов'язань	25 крб.

Здійснити такий облік нескладно і його можна вести примірно за такою ж формою, як і в «Особистому плані-зобов'язанні». За даними цього обліку можна в цілому по цеху або ж по заводу проводити різні необхідні групування по цехах, виробництвах, професіях, формах і видах змагання, по видах заохочення тощо.

З метою розробки матеріалів про учасників змагання по більш широкій програмі можна рекомендувати спеціальну картку, пристосовану для механізованого обліку (див. табл. 2). Така картка може служити первинним обліковим документом для нагромадження відомостей про матеріальне і моральне заохочення працівників за підсумками змагання.

Таблиця 2

Картка					
Облік підсумків соціалістичного змагання					
Цех: Сталеливарний			Дільниця (зміна) формовочна		
Прізвище КУЛАГІН В. Г. Табельн. № 3708 стаж роботи на заводі — з 1958 року			Професія — обрубник Партійність — член КПРС, освіта — 10 класів		
Дата:	Форма і вид соціалістичного змагання	Присвоєння або підтвердження звання	За що заохочується	Вид заохочення	
				Матеріальне (крб.)	Моральне
XI — 1975	Досягнення високої продуктивності праці	«Ударник комуністичної праці», «Кращий робітник по професії»	Виконання прийнятих зобов'язань	25	Занесено до «Книги пошани» заводу

Цей порядок обліку заохочення учасників соціалістичного змагання може бути застосований також і при організації матеріального і морального стимулювання колективів за досягнення у змаганні. Всі дані про заохочення колективів можуть бути зведені у такій формі (див. табл. 3).

Таблиця 3

Заохочення колективів цехів — переможців соціалістичного змагання за грудень 1975 р.

№№ п/п	Цех	Прізвище нач. цеху, секретаря парторганізації, голови цехко- му, секретаря КСМ	Вид заохочення		Примітка
			матеріальне (крб.)	моральне	
1	Тракторний № 1	т. т. Віхляев А. А., Панов Ф. М., Чайка А. В., Зінченко З. Н.	1-ша премія — 765 крб.	1. Вручено перехідний Червоний прапор. 2. Передано на зберігання мажкет ордена Трудового Червоного Прапора	За кращі показники в змаганні по випуску запасних частин.
2	Тракторний № 6	т. т. Власов А. В., Камінський В. І., Гулько І. М., Місюра Л. К.	1-ша премія — 240 крб.	1. Вручено перехідний Червоний прапор. 2. Передано на зберігання мажкет ордена Леніна	За кращі показники, за виконання завдань по виготовленню трактора Т-150

Аналогічні форми обліку слід вести і на окремих дільницях, змінах, бригадах з обов'язковим визначенням скільки разів і коли саме колективи ставали переможцями у змаганні.

Аналіз облікових даних про заохочення учасників соціалістичного змагання, висновки і своєчасно вжиті заходи по його вдосконаленню забезпечують організацію соціалістичного змагання, як процесу масового і добровільного, але разом з тим керованого партійними і профспілковими організаціями та господарськими працівниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Про професійні спілки.— Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 42, с. 195—218.

2. Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєва на XXV з'їзді КПРС.— «Рад. Україна», 1976, 25 лют.

3. Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання. Постанова Центрального Комітету КПРС від 31 серп. 1971 р. К., Політвидав України, 1971. 15 с.

4. Про Всесоюзне соціалістичне змагання за підвищення ефективності виробництва і якості роботи, за успішне виконання народногосподарського плану на 1976 рік у ЦК КПРС, Раді Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ — «Рад. Україна», 1976, 22 січ.

С. Л. КАЖДАН

ЩЕ РАЗ ПРО ЧИСТУ ПРОДУКЦІЮ ПРИ ВИМІРЮВАННІ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

Загальноприйнятим вимірювачем продуктивності праці нині є співвідношення валової продукції та середньооблікової кількості промислово-виробничого персоналу. Замість нього численні економісти пропонують використовувати показник чистої продукції, вважаючи, що він більше, ніж валова продукція відповідає цілям вимірювання продуктивності праці, ліквідуючи ряд її недоліків.

По-перше, застосування (вживання) показника валової продукції при обчислюванні продуктивності праці обумовлює непорівняння витрат і результатів праці внаслідок наявності в складі валової продукції матеріальних витрат. У цінах на продукцію металургійних підприємств матеріальні витрати становлять приблизно 70—80%. Тому це підвищує результати праці колективу даного підприємства за рахунок інших колективів, порушуючи тим самим співвідношення витрат і результатів праці на окремому підприємстві при вимірюванні продуктивності праці. Обчислення продуктивності праці по чистій продукції забезпечує більш повне співвідношення витрат і результатів праці, тому що чиста продукція є продукт праці робітників лише цього колективу. І тому вона швидше, ніж валова продукція, може бути використана для характеристики результатів праці певного колективу трудящих.

По-друге, особливості розрахунку валової продукції по заводському методу призводять до того, що на обчислений на його основі показник виробітку позначається вплив відмінностей у складі підприємств.

Так, обчислені за чистою продукцією показники по групах комбінатів і заводів, маючих тільки один прокатний переділ, співвідносяться як 3:1, що відповідає їх організаційному рівню та технічному оснащенню. А якщо облік ведеться по валовій продукції, то співвідношення зміниться на користь підприємств з меншим ступенем комбінування і буде становити 1,4:1.

По-третє, заводський метод обчислення валової продукції породжує ще один недолік при використанні її для вимірювання продуктивності праці по галузі. Продукція одних підприємств у рамках галузі споживається іншими. Так, продукція

гірничо-збагачувального комбінату споживається металургійним заводом; частина продукції останнього — метизним і т. д. Тому при складенні валової продукції цих підприємств для визначення її величини в цілому по галузі з'являється її повторний облік. Внаслідок цього, визначений заводським методом показник валової продукції втрачає економічний зміст як характеристика обсягу виробленої галуззю продукції.

Звідси і неточність в обчисленні на його основі показника продуктивності праці. Показник же чистої продукції завдяки своєму економічному змісту, ліквідує цей повторний облік.

І, по-четверте, однією з основних негативних властивостей показника вироблення по валовій продукції є неможливість відобразити в ньому економію витрат минулої праці. Показник же чистої продукції дає змогу нарівні з економією живої праці обчислити економію минулої праці. В цьому полягає одна з найістотніших переваг використання чистої продукції для вимірювання продуктивності праці, оскільки жоден з існуючих показників вироблення не відображує економію минулої праці.

Найбільш наочно вплив обліку економії минулої праці на показник чистої продукції виявляється при порівнянні динаміки показників, тому що динаміка чистої продукції залежить не тільки від обсягу виробництва, але й від економії матеріальних витрат, яка обумовлює більш ніж половину всього приросту чистої продукції. Наприклад, економія матеріальних витрат по металургійному заводу ім. Петровського становить (в 1971—1975 рр.) від 30 до 80% приросту прибутку. Темпи росту чистої продукції на 1—5% перебільшують темпи росту валової.

Як правило, динаміка показників валової та чистої продукції різна. В більшості випадків темпи росту чистої продукції вищі, ніж валової. Так, в 1961—1967 рр. по сукупності, складеній із 51 металургійного підприємства, середньорічний приріст чистої продукції становив 7,2%, валової — 5,6%, а протягом 1971—1975 рр. середньорічні темпи росту обох показників були однакові. Це пояснюється тим, що в цей період збільшилась собівартість металопродукції внаслідок погіршення гірничо-геологічних умов, а також у зв'язку з ростом суми амортизаційних відрахунків, викликаним переоцінкою основних фондів, тобто, зменшенням економії матеріальних витрат.

Позитивна якість вироблення чистої продукції полягає в тому, що цей показник більш правильно відображує співвідношення динаміки продуктивності праці і заробітної плати, тому що він вільний від впливу коливань матеріаломісткості продукції і в той же час він відображує ефективність використання матеріальних ресурсів.

Проведені за матеріалами 51-го металургійного підприємства розрахунки впливу складових елементів показників чистої та валової продукції на індекс випередження показали, що в

цілому він становив 102,6%, а 1,3% з 2,6%, тобто половина приросту, обумовлена зростанням матеріальних витрат. При розрахунку вироблення по чистій продукції індекс випередження становив 104,1%. Увесь приріст при цьому одержаний за рахунок збільшення суми прибутку.

Отже, можна дійти висновку, що показник чистої продукції:

- ліквідує залежність рівня продуктивності праці від коливань у матеріалоемкості продукції, від організаційної структури підприємства;

- враховує економію минулої праці;

- дає можливість правильно порівнювати темпи росту продуктивності праці і заробітної плати.

Однак цей показник:

- підпадає під вплив динаміки структури сортаменту;

- не оперативний у застосуванні, тому що при існуючому методі обліку собівартості і розрахунку чистої продукції може бути одержаний на 12 днів пізніше від звітного періоду.

Таким чином, незважаючи на принципове співвідношення показника, обчисленого по чистій продукції цілям вимірювання продуктивності, використання його нашою хується на ряд труднощів. Однак витікають вони не з самої суті показника, що характерно при використанні валової продукції, а визначаються умовами його використання та коливаннями рівня рентабельності в ході ціноутворення.

На основі особливостей використання показників як на машинобудівних, так і на підприємствах чорної металургії вважається доцільним, якщо і не переходити відразу повністю на вимірювання продуктивності праці через чисту продукцію, то використовувати її як аналітичний факторний показник з метою пояснення коливання вироблення по валовій продукції за рахунок таких дуже важливих причин, як коливання матеріаломісткості та змін у виробничій структурі підприємств.

С. А. РУДНЄВ

ЗАТРАТИ НА КАРБОВАНЕЦЬ ТОВАРНОЇ ПРОДУКЦІЇ — ОДИН З НАЙСТІЙКІШИХ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ РОБОТИ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Для статистичного обліку і аналізу ефективності суспільного виробництва велике значення має порівняльна оцінка різних показників ефективності з точки зору їх достовірності.

Перш ніж дати оцінку показникам ефективності корисно проаналізувати розподіл значень цих показників для репрезентативної сукупності підприємств.

Економічний зміст вивчення кривих розподілу можна пояснити тим, що наявність достатньої вірогідності близькості роз-

поділу емпіричної сукупності до нормального розподілу означає, що дана емпірична сукупність виражає закон розподілу значень показників ефективності. Отже, цей закон доцільно використовувати при управлінні і в першу чергу для планування і економічного стимулювання. Адже управління при соціалізмі мусить ґрунтуватися на відомих економічних законах. Це не означає, що показники ефективності слід задавати для всієї сукупності підприємств галузі на рівні значення середніх, що склалися. Але в цілому для галузі можна спиратися на математичне очікування результатів ефективності, як на орієнтир, визначаючи його на рівні кращих досягнутих середніх.

Якими ж показниками найвірніше вимірювати ефективність виробництва на рівні промислових підприємств? Перш за все ці показники повинні забезпечувати народногосподарський підхід **до оцінки ефективності** з огляду єдності мети й інтересів окремих підприємств і суспільства в цілому.

Відомо, що певні закономірності можуть виявлятися тільки при дослідженні не одного якогось підприємства, з характерними своїми специфічними особливостями, а групи об'єктів, в цілому — галузі (міністерства). При цьому в значній мірі полегшується аналіз діяльності підприємств і їх взаємодії з суспільством, оскільки він ведеться на основі економіко-математичних моделей з урахуванням дії закону великих чисел. Цей об'єктивний закон є одним з виражень діалектичного зв'язку між випадковістю і необхідністю і тому він постійно виявляє свої дії у реальній дійсності. Неспрямовані коливання показників викликаються в основному дією випадкових факторів, тобто факторів, які мало залежать один від одного, якщо кількісний вплив кожного з них на економічні показники завчасно врахувати не можливо. Саме вони і породжують проблему стійкості показників ефективності, яка на конкретному матеріалі досліджується в даній статті.

Пошук залежності, якій підкоряється розподіл показників ефективності промислового виробництва, спирається на те припущення, що він буде нормальним, тобто підпорядкований закону Лапласа-Гаусса.

Теоретично доведено, що закон нормального розподілу, або близькі до нього закони зустрічаються у тих випадках, коли на величину, що розглядають, діє багато факторів і всі вони діють незалежно один від одного з різних боків і з різною силою, але так, що жоден з них не є привалюючим.

У даній статті розглядається сукупність підприємств з 102 заводів (5 главків) Міністерства тракторосільгоспмашини за три роки 1971—1973, а всього 306 спостережень. Можна висунути гіпотезу, що умови нормального розподілу притаманні широкому колу показників. Опрацювання великого статистичного матеріалу дало можливість підтвердити цю гіпотезу по відношенню до основних статистичних характеристик.

Статистичні характеристики рядів розподілу показників
ефективності промислового виробництва за даними
міністерства тракторорісельгоспмаш за 1971—1973 рр.

Показники ефективності промислового виробництва	Кількість спостережень m	Середнє арифметичне значення $\bar{x}$	Мода M_o	Медіана M_e	Середнє квадратичне відхилення σ	Коефіцієнт варіації v ($\sigma \%$)	Критерій погодженості Пірсона $P(x^2)$	Критерій погодженості Колмогорова $P(\lambda)$	Асиметрія A_s	Експес. E_s
A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Співвідношення прибутку і зарплати	222	0,554	0,495	0,526	0,372	67,2	0,7798	0,9799	0,179	-1,626
Загальна рентабельність, %	222	19,505	17,894	18,750	11,240	57,6	0,2527	0,2024	0,216	-0,509
Затрати на карбованець товарної продукції, коп.	306 222	88,775 88,356	88,243 88,333	87,911 88,517	7,950 5,863	9,0 6,6	0,2432 0,0514	1,0000 0,9325	0,051 0,717	-0,544 -0,973
Затрати на карбованець чистої продукції (метод віднімання), крб.	306 222	2,626 2,696	2,424 2,488	2,535 2,620	0,949 0,848	36,1 31,4	0,2650 0,0752	0,7278 0,9325	0,284 0,362	-0,509 -0,510
Затрати на карбованець чистої продукції (метод «добавленої вартості»), крб.	306 222	2,789 3,060	2,430 2,794	2,670 2,951	1,076 0,991	38,5 32,4	0,0721 0,0752	0,4503 0,5273	0,305 0,333	-0,433 0,389

Результати розрахунків, необхідні для аналізу досліджуваних показників ефективності промислового виробництва, наведені в таблиці.

За графо-аналітичною методикою [2] було побудовано комбінаційне групування за показниками масштабу виробництва, з якого виділено найчисленніші групи з кількістю підприємств 35, 24 і 15, тобто відповідно до групи дрібних, середніх і великих підприємств за трьома критеріями їх розмірів, тобто: а) за кількістю зайнятих, б) за вартістю основних фондів, в) за вартістю продукції. Таким чином, з загальної кількості підприємств було відібрано 74, що за три роки становить 222 спостереження. Поряд з відбіраною сукупністю розглядалися також і всі інші підприємства, тобто 306 спостережень.

Як видно із співставлення даних граф 2, 3, 4, (див. табл.) про розподіл всіх без винятку показників ефективності, середня арифметична, мода і медіана виявились близькими один одному, що звичайно властиво однорідним вибірковим сукупностям.

Аналіз середньоквадратичних відхилень, які відбивають коливання рядів, їх зібраність навколо середньої характеризує неоднакову величину зміщень у зв'язку з девіацією навколо центрів групування. Це підтверджується розрахунками показників відносно коливання — коефіцієнтами варіацій (v). Відомо, якщо полігон варіаційного ряду не має значної ліво- чи правобічної, косини, а досліджувана ознака може набувати лише позитивного значення, то звичайно $v \leq 33\%$. Якщо ж $v > 100\%$, то, як правило, доходимо висновку, що сукупність не однорідна. Виходячи з цього, можна передбачити, що далі досліджувані варіаційні ряди показників ефективності однорідні, бо виходячи з даних 6 графі таблиці, усі коефіцієнти варіації не виходять за межі допустимих відхилень. Найстійкішим є показник затрат на карбованець товарної продукції, де коефіцієнт варіації найнижчий ($v = 6,6\%$). Це пояснюється не тільки економічною сутністю даного показника, але і його побудовою — оскільки розмах коливань тут заздалегідь обмежений вузькою галуззю: собівартість карбованця товарної продукції може зрости дещо нижче і рідко вище одного карбованця, оскільки рентабельність (чи збитковість) тих чи інших виробів рідко проектується у цінах більше, ніж кілька процентів до собівартості виробів.

Вивчення характеру розподілу показників ефективності промислового виробництва дало можливість встановити, що варіації їх значень підкоряються нормальному закону (розрахунок проведено по відомій інтегральній функції вірогідностей $\Phi(x)$ [3, с. 82—83]. Оцінка відповідності емпіричних розподілів теоретичного нормального велась шляхом використання величин λ Колмогорова і χ^2 Пірсона [4, с. 200—204].

Аналіз 8 графі таблиці показав задовільну відповідність частот теоретичного і емпіричного розподілу за всіма, що вив-

чаються, показниками ефективності промислового виробництва. Вірогідність $P(\lambda)$ виявилась найбільшою (1,0) для ряду розподілу за затратами на карбованець товарної продукції і найменшою (0,2024) за загальною рентабельністю, що в обох випадках набагато перебільшує критичний рівень на 0,05. Перевірка за критерієм Пірсона χ^2 розподілу усіх показників ефективності підтвердила достатню їх надійність, окрім розподілу за показником затрат на карбованець чистої продукції (за методом «добавленої вартості»), хоча і він знаходиться у межах допустимої випадковості (0,0721).

Для повнішого уявлення про характер розподілу випадкових величин розраховані також міра косості і міра крутості (див. табл., гр. 9,10). Відповідні величини асиметрії і ексцесу по всіх показниках свідчать про незначне відхилення від нормальних співвідношень.

Серед комплексу доданків високого коефіцієнта ефективності промислового виробництва важливе місце посідає показник, який може бути використаний найшвидше — це показник затрат на карбованець товарної продукції. Він дає можливість дізнатися, наскільки раціонально використовуються матеріальні і трудові ресурси на підприємствах. Адже зниження витрат тільки на 1% у теперішніх масштабах народного господарства дорівнює зростанню національного прибутку на 4 млрд. крб. Щоб заінтересувати трудові колективи в зниженні витрат сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, електричної і теплової енергії, недавно вирішено там, де це доцільно, застосовувати показник собівартості як фактор економічного стимулювання замість менш стійкого (як це видно з даних дослідження) показника рентабельності підприємств.

З наведених розрахунків (див. табл.) цей показник за усіма статистичними характеристиками розподілу виявився найстійкішим. Навіть в усій сукупності підприємств, що розглядаються (306 спостережень), коефіцієнт варіації досить малий (9,0%), а ступінь надійності за критерієм Пірсона $\chi^2=0,2432$, що набагато перевищує його критичний рівень на 0,05.

Таким чином, дані статистичних характеристик рядів розподілу дають можливість твердити, що одним з важливих показників ефективності на рівні підприємств доцільно застосовувати затрати на карбованець товарної продукції, який може стати одним з фондоутворюючих показників економічного стимулювання. Зокрема для деяких галузей машинобудування при застосуванні показника затрат на карбованець товарної продукції по суті не відбувається ніяких відхилень від вимірювання рівня рентабельності виробництва, оскільки затрати на карбованець товарної продукції є модифікація (зворотна величина) показника рентабельності у відношенні прибутку до собівартості продукції.

Що ж до шляхів використання даної закономірності, то в практиці планування до цього часу по ряду показників для окремих підприємств застосовується метод прямих факторних розрахунків. Але за цим методом усі причини врахувати не можливо, через що звертаються до «досягнутого рівня», яким і прагнуть врахувати дію всіх неврахованих факторів. Але цей метод не досить точний через змішаний характер методів прямого рахунку з методом оцінки «по досягнутому рівню». Тому, на нашу думку, перспективніше групувати підприємства за інтервалом, котрий виходить із становища підприємства на кривій розподілу по рівню витрат на карбованець товарної продукції за ряд років. Це також облік «досягнутого рівня», але рівень тут береться не індивідуально для кожного певного підприємства (це випадковість і певність, достовірності), а для їх груп, що знаходиться приміром в одній і тій же частині кривої нормального розподілу (скажімо, в межах однієї сигми від центру по обидва боки, оскільки така симетрія характерна для нормального розподілу). Крім того, рівень буде визначений за даними не одного року, а за кілька (3—5) років. Дальший досягнутий груповий висхідний рівень може бути підвищений в плані для кожного окремо взятого заводу на основі прямого врахування впливу заново введених вдосконалень у галузі нової техніки чи заходів по ліквідації витрат. Таким чином, ураховуються послідовні і характерні для групи досягнуті рівні (за ряд років), і на їх тлі — проектується підвищені індивідуальні показники (на основі соціалістичних зобов'язань по зустрічних планах і досягнень технічного прогресу). Однак вихідний рівень для заохочення може бути об'єктивно встановлено як групова, середня величина у даному інтервалі кривої розподілу. Будь-яке ж перебільшення цього вихідного групового рівня в планах окремих підприємств повинно додатково заохочуватись. Детальніше розробка цього або іншого напрямків буде досліджуватись і надалі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вентцель Е. С. Теория вероятностей. М., Физматгиз, 1962. 564 с.
2. Олесевич Л. П. Комбинационные группировки в изучении технического прогресса.— Ж. «Вестник статистики», 1975, № 7, с. 24—33.
3. Абезгауз Г. Г. и др. Справочник по вероятностным расчетам. М., Воениздат, 1970. 536 с.
4. Венецкий И. Г. Кильдышев Г. С. Основы теории вероятностей и математической статистики. М., «Статистика», 1968. 308 с.

РОЗВИТОК ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Підвищення економічної ефективності набуває нині особливої актуальності для всіх галузей суспільного виробництва, що виробляють предмети споживання, оскільки кінцевою метою політики партії та уряду є більш повне задоволення матеріальних і культурних потреб усіх радянських людей. У зростанні добробуту трудящих велику роль відіграють галузі харчової промисловості, що задовольняють насущні повсякденні потреби людей.

У зв'язку з цим певний інтерес має питання про розвиток цукрової промисловості в цілому по країні і, зокрема, по Харківській області.

Таблиця 1

Виробництво цукру¹ (млн. т)

Країни	Роки					
	1970	1971	1972	1973	1974	1975
СРСР — всього	10,2	9,0	8,9	10,7	9,4	10,4
В тому числі з вітчизняної сировини	8,1	7,8	7,3	8,4	7,8	7,4
США	5,0	5,0	5,1	5,0	4,8	5,5
Англія	0,9	1,1	0,9	1,1	0,6	0,6
Франція	2,5	3,0	2,8	2,9	2,7	3,0
ФРН	1,9	2,0	2,1	2,2	2,2	2,4
Італія	1,3	1,2	1,2	1,1	0,9	1,3
Японія	0,4	0,4	0,4	0,6	0,6	0,5

Цукрова промисловість посідає серед галузей харчової промисловості за рівнем технічної оснащеності та обсягом виробленої продукції одне з перших місць. За роки Радянської влади вона набула широкого розвитку. Якщо за 200 років у дореволюційній Росії було вироблено цукру-піску 1,36 млн. т, то тільки в 1968 р. — 10,8 млн. т. А на кінець восьмої п'ятирічки річне виробництво цукру-піску досягло 10,2 млн. т [4, с. 323].

¹ Таблицю складено за даними стат. щорічників [див. 1; 2; 3; 4].

За роки дев'ятої п'ятирічки виробництво цукру дещо знизилось, що було обумовлено перенасиченістю ринку цим продуктом. Однак темпи росту залишилися досить високими, і середньорічне його виробництво дорівнює приблизно 9 млн. т. По виробництву цукру наша країна випередила багато які капіталістичні країни світу. Його виробництво в СРСР на душу населення за 1974 рік становило 31,1 кг, а з урахуванням імпортованого цукру-сирцю ця цифра сягає приблизно 42 кг. Наша країна далеко випередила такі розвинуті країни капіталізму, як США (23 кг), Англія (11 кг), Японія (5 кг) [5, с. 117].

За посівними площами та валовим збором цукрового буряку, за кількістю цукрових заводів, за обсягом виробництва цукру, СРСР посідає перше місце в світі.

На долю СРСР припадає 7% населення земної кулі, в той же час він дає 8% світового виробництва цукру і 50% у світовій системі соціалізму [5, с. 37, 38, 41]. За роки 9-ї п'ятирічки виробництво цукру в СРСР зросло на 34% і в розв'язанні цього завдання важливе місце посіла цукрова промисловість Харківщини. Харківська область має надто сприятливі умови для вирощування цукрового буряку та розвитку цукрової промисловості — однієї з найстаріших галузей її економіки. Посівні площі під цукровим буряком збільшились з 63,9 тис. га в 1940 р. до 115 тис. га в 1975 р. і склали 6,49% посівних площ України, що зайняті під цією культурою.

Урожайність цукрового буряку на Харківщині у 1975 р. складає 181 ц з гектара, а валовий збір — 20,87 тис. т.

Харківський цукробурякотрест нині об'єднує одинадцять цукрових заводів з загальною виробничою потужністю близько 250 тис. ц переробки цукрового буряку на добу. Виробництво цукру по Харківській області в 1974 р. в порівнянні з 1971 р. зросло на 13,5% і склало 347,3 тис. ц.

Якщо питома вага Харківської області по виробництву цукру у республіці в 1971 р. складала 5,6%, то в 1974 р. вона підвищилась до 7,1% (див. таб. 2).

Таблиця 2

Виробництво цукру за роки 9-ої п'ятирічки
(із цукрового буряку)

	Роки			
	1971	1972	1973	1974
УРСР	5060	4931	5216	4838
в тому числі Харківська область	283,4	285,9	321,6	347,3
в % до УРСР	5,6	5,8	6,2	7,1

Є підстава вважати, що на підприємствах Харківської області створені всі умови, необхідні для неухильного росту виробництва. З рішень XXV з'їзду КПРС впливає найважливіше завдання підприємств цукрової промисловості — забезпечення харчової промисловості сировиною і населення продуктом харчування.

Однак виробничі резерви, які мають у своєму розпорядженні цукрові заводи області, занадто великі. Щоб судити про них, достатньо розглянути основні техніко-економічні показники, що характеризують роботу заводів за роки 9-ї п'ятирічки (див. табл. 3).

Таблиця 3

Техніко-економічні показники роботи підприємств цукрової промисловості

	УРСР					Харківська область				
	Роки					Роки				
	1970	1971	1972	1973	1974	1970	1971	1972	1973	1974
Кількість діючих заводів	186	186	187	186	187	12	12	12	12	12
Переробка цукрових буряків за рік (млн. т)	392,4	407,9	418,0	417,5	415,6	29,76	26,14	25,38	25,4	30,98
Середня тривалість сокодобування — діб	128	130	133	129	127,5	131	111	130	131	139
Середньодобова продуктивність по переробці цукрових буряків на один завод — ц	16539	16740	16997	17399	17277	18548	19470	18907	18831	21383
в % до ваги перероблюваних буряків										
Вихід цукру	12,86	12,40	11,76	12,49	11,58	12,44	11,57	10,95	11,75	11,69
Вміст цукру в патоці	2,33	2,24	2,37	2,43	2,52	2,62	2,44	2,8	2,6	3,03
Втрати цукру у виробництві	1,04	1,03	1,02	1,02	1,07	1,03	1,0	1,02	0,96	1,07
Витрати умовного палива	7,36	7,17	6,98	6,88	6,82	7,37	6,94	6,8	6,64	6,84

З приведених даних видно, що Харківський бурякоцукротрест розраховує потужними заводами. Їх середньодобова продуктивність набагато перевершує середню потужність одного заводу в цілому по республіці.

Однак, такий важливий показник, як вихід цукру, відстає від середнього по республіці. При більш детальному вивченні цього показника з'ясуємо, що він надзвичайно коливається по заводах. Так, при середньому рівні по тресту за 1974 р. — 11,69% — такі великі заводи як Губининський, Орільський мали відповідно 11,17% та 11,27% виходу. А такий завод як Ленінський мав вихід цукру всього лише 10,86%.

За останні роки намітилася тенденція до підвищення цього показника, але саме тут криються великі резерви підвищення ефективності виробництва.

Хороших результатів досяг трест у зниженні втрат цукру у виробництві. Цей показник доведений до 0,96% при середньому по республіці 1,02%. Але коливання його по заводах від 0,92% (на Ананівському, Мурафському, Ново-Іванівському) до 1,03% (на Орільському) теж свідчать про невикористані резерви.

Вміст цукру в патоці систематично вищий республіканського рівня. У 1974 р. цей показник склав 2,6% при середньому по УРСР 2,43%.

Таке підвищення відбулося лише за рахунок трьох заводів: Ленінського — 2,83%, Орільського — 2,88%, Губининського — 3,06%.

Очевидно, тут надається недостатня увага технологічним процесам, контролю їх якісних показників.

Щодо витрат умовного палива, то тут підприємства області домоглися певних успіхів. В 1974 р. витрати умовного палива були знижені в порівнянні з 1970 р. на 9,9% і стали нижче середнього по республіці на 3,5%. Досягнуті успіхи були б значнішими, якби не відставання таких заводів як Конгресівський (7,27%), Савинський (7,21%) та Мурафський (7,11%).

З цього можна зробити висновок, що цукрова промисловість СРСР, у тім числі й УРСР, при всіх її досягненнях має ще істотні резерви, котрі необхідно використати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 рр.— «Рад. Україна», 1976, 7 берез.
2. Народное хозяйство СССР в 1970 г. Стат. ежегодник. М., «Статистика», 1971.
3. Народное хозяйство СССР в 1971 г. Стат. ежегодник. М., «Статистика», 1972.
4. Народное хозяйство СССР в 1972 г. Стат. ежегодник. М., «Статистика», 1973.
5. Народное хозяйство СССР в 1973 г. Стат. ежегодник. М., «Статистика», 1974.
6. Мы и планета (цифры и факты). М., Политиздат, 1972.

ПРО КОМПЛЕКСНЕ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ КУРСЬКОЇ МАГНІТНОЇ АНОМАЛІЇ

Курська магнітна аномалія займає вигідне географічне положення: знаходиться у центрі Європейської частини СРСР, має досить розгалужену мережу залізниць і автомобільних шляхів, газопроводів і високовольтних ліній; оточена промисловими районами масової переробки металу і перебуває у безпосередній близькості від кам'яного вугілля.

Тут зосереджено величезні запаси природної сировини. Тільки загальні запаси руд становлять 23 млрд т. Це в 10—11 разів більше запасів Кривого Рогу і в 14—15 більше запасів, що залягають поблизу Великих американських озер у США [6, с. 6].

Розкриті породи містять і цінні будівельні матеріали: пісок, крейду, глину, мергелі (до 50% розкриву), що створює основу для розвитку як залізорудної, металургійної промисловості, так і промисловості будівельних матеріалів.

Інтенсивне використання цього багатого родовища почалося після Великої Жовтневої соціалістичної революції з ініціативи В. І. Леніна. На його думку, Курська магнітна аномалія (КМА) мала відіграти вирішальну роль у справі створення матеріальної бази соціалізму і комунізму. У тяжкі роки громадянської війни він писав про КМА: «...ми маємо тут майже напевно нечуване у світі багатство, яке може перевернути всю справу металургії» [2, с. 227].

Тепер є всі можливості активно розробляти і використовувати мінеральну сировину КМА. Уже в 1970 р. у цьому районі було видобуто 17,5 млн. т залізної руди, що склало 9% її загальносоюзного виробництва. У перспективі роль і значення басейну різко підвищується. Виробництво руди у 1975 р. тут досягнуло 40 млн. т, у 1980 р. досягне 60 млн. т. На окремих рудниках і гірничо-збагачувальних комбінатах видобуток за цей період згідно перспективних планів виглядатиме таким чином:

Виробництво товарної руди (в млн. т)

Рудники і ГЗК	1970	1975	1980
1. Лебединський рудник	8,4	8,4	6,0
2. Стойленський «—»	1,1	4,0	5,2
3. Рудник ім. Губкіна	1,5	1,5	1,5
4. Михайлівський рудник	6,5	9,5	9,5
5. «—» ГЗК	—	5,6	14,4
6. Лебединський ГЗК	—	9,0	13,4
7. Стойленський ГЗК	—	—	6,7
8. Чернянський рудник	—	—	—
9. Чубкинський ГЗК	—	—	—
10. Яковлевський рудник	—	—	—
11. Гостищевський »	—	—	3,5
	17,5	38,0	60,0

З таблиці видно, що збільшуватиметься загальний видобуток руди, освоюватимуться нові рудники.

У зв'язку з розширенням видобутку руди виникає ряд проблем. Відбувається деяке порушення природної рівноваги, що не можна не врахувати при дальшому використанні природних багатств КМА.

Ф. Енгельс свого часу застерігав, що не слід «надто захоплюватися нашими перемогами над природою. За кожную таку перемогу вона нам мстить. Кожна з цих перемог має, правда, в першу чергу ті наслідки, на які ми розраховували, але в другу і в третю чергу зовсім інші, непередбачені наслідки, які дуже часто знищують значення перших» [1, с. 462].

Збільшення видобутку руди у Курській магнітній аномалії пов'язане з переміщенням величезних мас гірничих порід і заняттям великих площ під кар'єри, відвали, промислові площі. Так, зараз діючими залізорудними підприємствами тресту «Центрруда» і тими підприємствами, що будуються, зайнято 15 тис. га, у тому числі ріллі близько 9 тис. га. До 1980 р. передбачається зайняти земельної площі близько 30 тис. га, в тому числі ріллі — 18 тис. га. При середній врожайності озимої пшениці 25 ц з га з цієї площі щороку можна знімати по 675 тис. ц пшениці.

Обмежити подальші втрати цінних земель можливо шляхом збільшення видобутку руди шахтним способом, комплексною переробкою сировини, шляхом використання розкривних порід для нівелювання поверхні і шляхом рекультивациі ґрунтів.

Не можна сказати, що в цьому напрямку нині нічого не робиться. На даному етапі на перше місце висувається шахтний спосіб видобутку. У дев'ятій п'ятирічці освоєно Яковлевський дослідно-промисловий рудник потужністю 4,5 млн. т руди на рік.

Велика увага приділяється комплексній переробці сировини, що містить цінні компоненти. У зв'язку з цим на базі мінеральної сировини розкривних порід при розробці руд Курської магнітної аномалії будується ряд підприємств виготовлення будівельних матеріалів таких, як наприклад, завод склотари, у Губкинці будується завод силікатних стінових матеріалів, у перспективі він має постачатися піском Лебединського заводу по перемишці і збагаченню пісків та вапном з вапняного заводу КМА. Однак обсяг цих робіт ще недостатній, бо величезна кількість розкривних порід залишається невикористаною.

З другого боку, планомірна робота названих підприємств буде можливою за умови обережного і продуманого складування протягом багатьох десятиріч окремо складених порід з тим, щоб підприємства, які будуються, у процесі своєї роботи не відчували недостачі в сировині. Реалізація цього дала б змогу, крім інших економічних вигод, скоротити площі, що займаються під відвали.

Відкритий видобуток залізних руд призводить до необхідності використовувати відвали не тільки для виробництва будівельних матеріалів, а й з метою рекультивації земель, а також нівелювання розчленованої поверхні (засипання яруг).

На території Белгородської області площа яруг і еродованих балок складає 379 тис. га. Поверховою ерозією тут у різній ступені охоплено до 60% площі ґрунтового покриву. Нестале зволоження гальмує відновлення рослинності і сприяє тим самим розвитку ерозії.

Особливість гірничорудних підприємств КМА полягає у великих строках їх будівництва й експлуатації. Отже ґрунти, зняті з-під об'єктів підприємств, тривалий час знаходитимуться у складах-сховищах. З усіх об'єктів тільки поверхня відвалів може бути повернена під сільськогосподарське використання.

Для підготовки відвалів до передачі сільському господарству буде тільки частина чорнозему. Друга його частина повинна тривалий час знаходитися у складах-сховищах. Разом з тим у радіусі 20—30 км від діючих гірничих підприємств є великі площі малородючих земель. Очевидно, частина чорнозему може бути використана для поліпшення родючості таких земель.

У процесі комплексного освоєння природних багатств Курської магнітної аномалії однією з найсерйозніших проблем стає напружений водний баланс. Цей фактор особливо важливий у зв'язку з будівництвом у цьому районі металургійного комбінату. Забезпечення даного району водою можливе шляхом перекидання донської води, для чого потрібно буде або регулювання стоку Дону, або підсичування його з Оки.

Дуже важливого значення набуває у цьому районі, де більшість міських поселень з населенням до 20 тис. чоловік, питання розміщення нових промислових підприємств і використання наявних трудових ресурсів [5]. У таких містах і селищах звичайно переважає якась одна галузь промисловості, найчастіше — харчова або будматеріалів. Значна частина міст і селищ такого типу ще слабо розвинута в індустріальному відношенні і являє собою резерв для розміщення нових підприємств важкої промисловості.

Внаслідок комплексного використання мінеральних ресурсів Курської магнітної аномалії, який базується на всебічних наукових досягненнях і точних економічних розрахунках, КМА перетвориться на крупний індустріальний район. Частка галузей важкої промисловості у валовій продукції району досягне до 1980 р. 60%, що в 1,5 раза вище рівня 1970 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енгельс Ф. Роль праці в процесі перетворення мавпи в людину. — Маркс К., Енгельс Ф. Тв., т. 20, с. 453—465.

2. Ленін В. І. О. І. Рикову.— Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 54, с. 226—227.

3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., Політвидав, 1971. 360 с.

4. Косигін О. М. Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. Доповідь на XXV з'їзді КПРС.— «Рад. Україна», 1976, 2 берез.

5. Долгополов К. В., Федорова Е. Ф. Центрально-Черноземный район. М., «Просвещение», 1971. 165 с.

6. Курская магнитная аномалия. Сб. документов и материалов. Т. I. Белгород, 1961. 417 с.

7. Перспективы развития КМА. Материалы выездной сессии Научного совета по проблемам КМА, которая состоялась в Белгороде. Белгород, 1973. 95 с.

Е. М. АДАМЕНКО, канд. екон. наук, *І. П. ГОМОЗОВА*, канд. екон. наук

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОІМПУЛЬСНОЇ ТЕХНІКИ

Найважливішим завданням на сучасному етапі господарського будівництва в країні є підвищення ефективності виробництва. Одним з головних засобів розв'язання цього завдання є впровадження у народне господарство високоефективної техніки, яка ґрунтується на реалізації нових ідей та принципів, що забезпечують корінне революційне перетворення знарядь праці, різке підвищення їх продуктивності та ефективності [1].

Саме таким знаряддям, що дає змогу докорінно змінити технологічний процес, є імпульсна техніка. До однієї з перспективних галузей застосування електроімпульсної техніки відносяться геологорозвідувальні роботи.

До важливих завдань десятої п'ятирічки відноситься підвищення ефективності методів розвідування корисних копалин, в тому числі нафти та газу.

До можливих шляхів розв'язання поставленого завдання відноситься розробка і впровадження у сейморозвідувальні роботи на нафту та газ електроімпульсних пристроїв типу «Сейс-модин», створених відділом імпульсної техніки Харківського спеціального конструкторського бюро (СКТБ) електробуріння. Проте остаточне рішення про діяльність використання електроімпульсного методу сейморозвідування може бути прийнято лише унаслідок розрахунків економічної ефективності нової техніки.

Розрахунок ефективності був виконаний на основі «Типової методики визначення економічної ефективності капітальних вкладень» [3]. Разом з тим він має ряд істотних особливостей, викликаних специфікою галузі застосування електроімпульсної

техніки. А тому доцільно більш докладно розглянути цю методу.

Слід зазначити, що показник собівартості геологорозвідувальних робіт найчастіше визначається шляхом розрахунку на основі нормативних матеріалів: «Довідник кошторисних норм по статтям основних витрат», збірник «Єдиних порайонних розцінок по геологорозвідувальних роботах», «Єдині норми виробітку», кошторисні норми витрат матеріалів та ін.

При розрахунку собівартості робіт необхідно урахувати всі види витрат на геологорозвідувальні роботи (транспортування вантажів та робітників до місця роботи й назад, польове забезпечення тощо), по яких нова техніка викликає істотні зміни.

Як базу порівняння для визначення економічної ефективності застосування у сейморозвідці електроімпульсних пристроїв типу «Сейсмодин» використано дані Східно-Української геофізичної експедиції. До її складу ввійшло 17 загонів. Сейморозвідка здійснювалася буропідливним методом. Річний обсяг робіт експедиції — 4 423 пог. км.

Величина капітальних витрат при буропідливному методі виконання сейморозвідувальних робіт включає витрати на бурові верстати, автоцистерни, вибухопункти і становить 720,8 тис. крб.

За розрахунками СКТБ, річна продуктивність однієї установи «Сейсмодин-250» становить 164 пог. км. Отже, для виконання річного обсягу робіт у розмірі 4 423 пог. км, що відповідає обсягові робіт Східно-Української геофізичної експедиції, показники якої використовуються як база порівняння, необхідно використати 27 установок «Сейсмодин-250». Вартість одного електроімпульсного пристрою — 65 709 крб. Загальна сума капітальних витрат при електроімпульсному методі сейморозвідання досягне 1 774,1 тис. крб.

Зведений розрахунок поточних витрат по експлуатації 27 установок «Сейсмодин-250» приведений у табл. 1.

Таблиця 1

№№ п/п	Статті витрат	Сума (крб).
1.	Заробітна плата	53 286
2.	Енергія на технологічні потреби	463
3.	Амортизаційні відрахування	120 379
4.	Витрати на ремонт	35 295
Разом		209 423

Величина поточних витрат була встановлена нормативним методом. При цьому окремі статті витрат коректувалися з урахуванням конкретних умов виконання робіт.

Для визначення загальної суми поточних витрат при виконанні сейсморозвідувальних робіт електроімпульсним методом необхідно додати знайдені витрати по експлуатації 27 установок «Сейсмодин-250» до кошторисної вартості річного обсягу робіт по базисному варіанту, попередньо зменшивши її на величину виключених витрат (див. табл. 2).

Таблиця 2

№№ п/п	Найменування	Сума (тис. крб.)
1.	Кошторисна вартість сейсморозвідувальних робіт при буропідривному методі	3 026,0
2.	Витрати, що виключаються при заміні буропідривного методу електроімпульсним	1 261,9
3.	Експлуатаційні витрати по електроімпульсних установках «Сейсмодин»	209,4
4.	Поточні витрати на сейсморозвідування за допомогою «Сейсмодина» (1—2+3)	1 973,5

До виключених витрат належать витрати на бурові та підривні роботи, ліквідацію їх наслідків, польове забезпечення, які мають місце при буропідривному методі, але не виконуються при електроімпульсному сейсморозвідуванні.

Одержані дані дають змогу визначити величину питомих приведених витрат по варіантах (на 1 пог. км сейсморозвідувальних робіт), див. табл. 3.

Таблиця 3

№№ п/п	Найменування	Буропідривний метод сейсморозвідування	Електроімпульсний метод сейсморозвідування
1.	Річний обсяг робіт, пог. км	4 423	4 423
2.	Поточні витрати, тис. крб.	3 026	1 973,5
3.	Поточні витрати на 1 пог. км робіт., крб.	684,2	446,2
4.	Капітальні витрати, тис. крб.	720,8	1774,1
5.	Питомі капітальні витрати, крб.	163,0	401,1
6.	Сума приведених витрат ($C + E_H K$), де $E_H = 0,12$	703,7	494,3

Величина річного економічного ефекту на одну установку «Сейсмодин» становить 34,3 тис. крб.

Виконані розрахунки дають можливість дійти висновку про ефективність застосування електроімпульсної техніки у сейморозвідуванні.

Однак при визначенні ефективності принципіально нової техніки не слід обмежуватися одним лише кількісним аналізом. Тим більш, що якісна оцінка у ряді випадків може грати вирішальну роль у виборі варіанту.

Як показав якісний аналіз, новий метод виконання сейморозвідувальних робіт за допомогою електроімпульсної техніки має цілий ряд переваг у порівнянні з замінним буропідливним методом.

По-перше, використання електроімпульсної техніки дає можливість провадити сейморозвідування у містах, що особливо цінне для густонаселених європейських районів країни.

По-друге, електроімпульсний метод істотно поліпшує умови праці, значно підвищує безпечність виконання робіт, оскільки виключає застосування вибухових речовин.

І, нарешті, в умовах сучасної науково-технічної революції особливої ваги набуває вимога економічності техніки та технології. У зв'язку з цим на XXV з'їзді КПРС відмічалось, що роблячи заходи для прискорення науково-технічного прогресу, необхідно зробити все, щоб він сполучався з господарським відношенням до природних ресурсів, не служив джерелом небезпечного забруднення повітря та води, виснаження землі [1].

А у постанові Верховної Ради СРСР «Про заходи по дальшому поліпшенню охорони природи та раціональному використанню природних ресурсів» (20 вересня 1972 р.) підкреслюється, що одним з важливих аспектів проблеми є охорона і раціональне використання земель [2]. У цьому розумінні переваги електроімпульсної техніки величезні, оскільки її застосування практично не викликає згубного впливу на зовнішнє середовище, біосферу, не призводить до згубних наслідків для природи.

Звідси можна зробити висновок про доцільність використання електроімпульсної техніки у геологорозвідувальних роботах, що дасть змогу успішно розв'язати завдання в цій галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звіт ЦК КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєва на XXV з'їзді КПРС.— «Рад. Україна», 1976, 26 лют.

2. О мерах по дальнейшему улучшению охраны природы и рациональному использованию природных ресурсов.— «Экономическая газета», 1972, № 40, с. 3.

3. Типовая методика определения экономической эффективности капитальных вложений. М., «Экономика», 1969. 14 с.

4. 4-2889.